

Lietuvos komunistų sudėtis 1940 m. spalio–1941 m. birželio mėn.

Šiame darbe nesiekama nuodugniai nagrinėti, kaip kito komunistų sudėtis pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu, – tai didelės apimties ir specialaus mokslinio darbo objektas. Apsiribojama klausimais, kurie iki šiol istoriografijoje buvo nutylėti ar prieštaringai vertinti. Šio tiriamojo darbo objektas yra Lietuvos komunistų organizacijos kiekybinės ir kokybinės sudėties pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu (nuo jos formalaus įtraukimo į Visąsąjunginės komunistų partijos (bolševikų) sudėtį 1940 m. spalio mėn. iki SSRS–Vokietijos karo pradžios 1941 m. birželio mėn.) pokyčiai, susiję su jos pavertimu stalininio tipo organizacija. Straipsnyje siekiama išnagrinėti tokias problemas: 1) komunistų partijos valymą kaip specialią priemonę suformuoti stalininio tipo marionetinę organizaciją, kuri savo sudėtimi pritaptų prie VKP(b) ir atitiktų okupacinio ir totalitarinio režimo poreikius; 2) Lietuvos komunistų sudėties kaitos procesus 1941 m. pirmoje pusėje, padariusius įtakos įvairių tautybių komunistų statusui, ir 3) tautinių komunistų grupių padėtį, jų tarpusavio santykius ir jų įtaką komunistų, sovietinių valdininkų bei Lietuvos visuomenės nuomonei. Šiame straipsnyje skelbiami apibendrinti duomenys apie LKP(b) valymo metu iš partijos pašalintus asmenis bei iš SSRS į Lietuvą atvykusius komunistus, parodoma, jog Lietuvos komunistai buvo susiskaidę regioniniu ir tautiniu pagrindu, apibūdinamas tokių grupių statusas ir jų tarpusavio santykiai, išryškkinamas tautinis komunistų nepakantumas.

1940 m. birželio mėn. SSRS okupavus Lietuvą, marionetinė Lietuvos komunistų organizacija tapo okupacinio režimo administracijos centru, vadovaujančia Lietuvos sovietizavimo ir totalitarinio režimo įdiegimo jėga ir uoliai vykdė SSRS ir VKP(b) politiką. Į Lietuvos komunistų partiją susibūrė neišsilavinę, politiškai neišprusę, okupantams idėjiškai ištikimi žmonės, kurie besąlygiškai vykdė jų valią. Tačiau dėl socialinės ir tautinės sudėties, politinio veikimo Lietuvos Respublikoje patirties, santykinai savarankiškos veiklos, centralizmo ir paklusnumo stokos Lietuvos komunistų organizacija skyrėsi nuo VKP(b) ir negalėjo mechaniškai prie jos pritapti. Lietuvos komunistų partijoje buvo vadinamųjų buržuazinių ir smulkiaburžuazinių elementų bei įvairių pakraipų nacionalų („lietuvių nacionalistų“ ir „žydų sionistų“), ir tai kėlė potencialią grėsmę politiniams okupantų planams. Okupacinis režimas negalėjo pasikliauti tokiu, jo požiūriu, sovietams priešiškais elementais „masiškai užteršta“ organizacija. Kadangi nuo komunistų sudėties socialinio grynumo, idėjinio politinio ir organizacinio monolitiškumo, besąlygiško paklusnumo VKP(b) priklausė okupantų politikos įgyvendinimas Lietuvoje, jie kryptingai formavo okupacinio ir totalitarinio režimo poreikius atitinkančią komunistų organizaciją. Pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu VKP(b) siekė sparčiai paversti Lietuvos komunistų organizaciją į stalininio ti-

po partiją, suformuoti tokios sudėties marionetę, kuri įsilietų į SSRS politinę sistemą ir vadovautų socializmo sukūrimui Lietuvoje.

Moksliskai tirti Lietuvos komunistų sudėtį pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu būtina siekiant nustatyti, kas sudarė okupacinio režimo bazę, kokie Lietuvos gyventojų sluoksniai jam talkino, atskleisti įvairių socialinių sluoksnių ir tautybių atstovavimą vadovaujančiose SSRS politinės sistemos ir okupacinio režimo administracijos struktūrose Lietuvoje, jų vaidmenį sovietizuojant Lietuvą, demaskuoti Lietuvai nusiikalstamos veiklos organizatorius ir vykdytojus. Kadangi istorinėje literatūroje ir publicistikoje prieštarigai vertinamas tautinių mažumų komunistų atstovavimas partijoje ir jų vaidmuo okupuojant bei sovietizuojant Lietuvą, moksliniu, ideologiniu ir Lietuvos tautų tarpusavio santykių perspektyvų požiūriu svarbu apibūdinti įvairių tautybių komunistų statusą komunistų partijoje.

Lietuvos istoriografijoje nėra pakankamai ištirti Lietuvos komunistų sudėties pokyčiai pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu. Palyginti plačiai šia tema rašyta sovietinėje LKP istorijos literatūroje¹. Natūralu, kad šie procesai buvo nagrinėjami apologetiškai, nutylint į oficialios sovietinės istoriografijos rėmus netelpančius ar ją griaunančius faktus ir reiškinius. Pavyzdžiui, stengiantis nesuteikti dingsties LKP vertinti kaip nelietuvišką organizaciją, sąmoningai nutylėtas neproporcingai didelis žydų atstovavimas partijoje 1940 m. Dėl ideologinių priežasčių nebuvo paskelbtas tikslus skaičius, kiek komunistų iš SSRS atsiųsta į Lietuvą 1940 m. pabaigoje–1941 m. pirmoje pusėje. Siekiant nuslėpti komunistų tautinį antagonizmą, sovietinėje istoriografijoje sąmoningai nenagrinėtas įvairių tautinių grupių komunistų statusas ir jų tarpusavio santykiai, nutylėta principinė VKP(b) trečiajame dešimtmetyje įsigalėjusių komunis-

tų didžiariusių pozicija nacionaliniu klausimu, jų antisemitizmas ir šovinizmas.

„Lietuvių enciklopedijoje“, Mykolo Biržiškos, Zenono Ivinskio darbuose, kitoje užsienio lietuvių istoriografijoje, publicistikoje ir atsiminimuose apie Lietuvos komunistų sudėtį sprendžiama dažniausiai remiantis asmeniniais ir amžininkų atsiminimais bei sostinės komunistų pavyzdžiu². Padėtį Kaune prilyginus visai Lietuvai, teigiama, kad pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu daugumą komunistų sudarė žydai, kad jie turėjo didelę įtaką partijoje ir administracijoje, represinėse struktūrose. Vadovaujantis tokiomis nuostatomis publicistikoje formuluojami teiginiai, jog žydai masiškai kolaboravo su okupantais. Šiems samprotavimams atsirasti padėjo kai kurių Lietuvos politinių jėgų, pirmiausia LAF'o, ideologija, pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvos visuomenėje paplitusi nuostata ieškoti kaltininko dėl Lietuvą ištikusios tragedijos. Publicistiniai samprotavimai nėra mokslinių svarstymų objektas, tačiau juos tikslinga pakomentuoti, nes jie paplitę masių sąmonėje. Užsienio lietuvių literatūroje teisingai tvirtinta, jog žydai dominavo komunistų partijos Kauno organizacijoje. Negalima atmesti kaip visiškai nepamatuotą teiginį, kad jie turėjo didelę įtaką partijoje ir administracijoje, kadangi beveik 80 proc. žydų komunistų dirbo partijos ir administracijos įstaigose, ir komunistų partijos ir sovietinės administracijos viršūnėse žydų buvo du kartus daugiau, palyginus su jų skaičiumi tarp Lietuvos gyventojų. Natūralu, kad tuometinė Lietuvos visuomenės psichologinė būseną ir jos vertybinė orientacija bei kitos priežastys brandino nepasitenkinimą okupantais ir kolaborantais. Tačiau neabejotina, jog žydų komunistų pozicijos partijoje ir administracijoje, jų dalyvavimas sovietizuojant kraštą negali suteikti pagrindo kaltinti Lietuvos žydų etninę grupę masiniu kolaboravimu ir suversti jai atsakomybę už Lietuvos okupaciją ir sovietizavimą.

Kai kuriuos Lietuvos komunistų tautinės sudėties pokyčius pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu nagrinėjo istorikai Liudas Truska ir Solomonas Atamukas. 1996 m. paskelbtame straipsnyje „Lietuvos valdžios įstaigų rusifikavimas 1940–1941 m.“ L. Truska nustatė, kad nuo 1940 m. birželio iki 1941 m. birželio į Lietuvą buvo atsiųsta beveik 2000 komunistų, kurie sudarė maždaug 40 proc. LKP narių³. Šiek tiek kitus duomenis pateikė S. Atamukas. Knygoje „Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos“ jis nurodė, kad iš SSRS į Lietuvą 1940–1941 m. buvo atsiųsta maždaug 1400–1500 komunistų⁴. Abu autoriai padarė svarbią išvadą, kad komunistų iš SSRS antplūdis pakeitė ne tik tautinę LKP sudėtį, bet ir įvairių tautybių komunistų vaidmenį okupacinio režimo administracijoje, sumenkino lietuvių ir žydų bei padidino rusų įtaką, pradėjo rusinti partijos ir administracijos struktūras.

L. Truska, S. Atamukas, Arvydas Anušauskas aptarė istoriografijoje prieštarigai vertinamą ir daugybę ideologinių spekuliacijų sukeliančią žydų atstovavimo ir vaidmens komunistų partijoje bei okupacinio režimo struktūrose pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu problemą⁵. L. Truska nustatė, kad komunistai žydai sudarė 14,7 proc. partijos ir sovietinėse įstaigose dirbusių valdininkų. S. Atamukas išsamiai apžvelgė žydų padėties pokyčius 1940–1941 m. ir padarė išvadą, jog žydai įgijo galimybę plačiau dalyvauti administraciniame darbe, tačiau absoliučiai ir santykinai žydų komunistų sumažėjo: tarp aukštas ir atsakingas tarnybinės pareigas turinčių sovietinių tarnautojų žydų buvo 11 proc., o visoje sovietinėje administracijoje – ne daugiau kaip 1000 darbuotojų; tai sudarė mažą 240 tūkst. Lietuvos žydų dalį. L. Truskos ir S. Atamuko požiūriu, mažas žydų atstovavimas komunistų partijoje ir okupacinio režimo administracijoje rodo, kad sovietų valdžia neprotega-

vo žydų ir jų vaidmuo sovietinių institucijų veikloje bei sovietizavimo procese buvo menkas. Istorikai paneigė kaip visiškai nepagrįstus teiginius apie didelį žydų vaidmenį okupuojant bei sovietizuojant Lietuvą ir tuo remiantis iškeltus kaltinimus žydams. S. Atamukas pažymėjo, kad priešingai, negu teigia kai kurie autoriai, žydų komunistų ir nepartinių statusas bei vaidmuo pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu smarkiai sumenko dėl žydų išstūmimo tendencijų. Mūsų nuomone, ši istoriko išvada yra diskutuotina, nes vien kiekybiniais rodikliais neįmanoma išreikšti tam tikros tautybės komunistų ir sovietinių valdininkų įtakos, kuri priklausė nuo jų įgytos realios valdžios partijoje bei administracijoje ir nesutapo su jų atstovavimu šiose struktūrose. Ypač ginčytinas S. Atamuko požiūris į partijos valymo tikslus, užmojus ir padarinius žydams, VKP(b) emisarų ir LKP(b) vadovų vaidmenį jame.

S. Atamukas apibūdino kai kuriuos lietuvių ir žydų komunistų bei valdininkų tarpusavio santykių aspektus, kurie turėjo įtakos lietuvių ir žydų santykiams, ypač tautinius psichologinius žydų įtraukimo į sovietinio aparato veiklą momentus, tačiau nepaminėjo pačių komunistų inspiruoto antisemitizmo.

Istorikai S. Atamukas, Valentinas Brandišauskas, L. Truska, S. Sužiedelis ir kiti autoriai įvairiais aspektais aptarė žydų komunistų veiklos pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu įtaką antisemitizmui ir tam, kad kai kurie lietuviai dalyvavo vokiečių okupantų organizuotose žydų naikinimo akcijose 1941 m⁶. Autoriai nurodė įvairias priežastis, paskatinusias kai kuriuos lietuvius dalyvauti naikinant žydus, tačiau plačiau nesvarstė, kokią įtaką Lietuvos visuomenės nuomonei padarė tarp komunistų ir sovietinių valdininkų gajūs žydų „išgalėjimo“ valdžioje teiginiai, komunistų didžiarusių ir aplink juos susitelkusių sovietinio režimo

funkcionierių antisemitizmas, komplikuoti lietuvių ir žydų komunistų santykiai.

Iš istoriografijos apžvalgos matyti, kad iki šiol beveik netirtas Lietuvos komunistų sudėties pakeitimas paverčiant LKP(b) į stalininio tipo organizaciją, nenagrinėti LKP(b) tautinės sudėties pokyčiai pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu, neatskleista partijos valymo įtaka jiems, neparodytas tautinis komunistų susiskaidymas ir tautinių grupių statusas partijoje, beveik neaptartas tarp komunistų buvęs antisemitizmas ir jo įtaka Lietuvos visuomenės nuomonei.

Pirminiai šaltiniai komunistų sudėčiai ir įvairių tautinių grupių statusui nagrinėti yra sutelkti Lietuvos visuomenės organizacijų archyve (LVOA). Informatyvios ir patikimos LKP(b) centro, miestų ir apskričių komitetų statistinės ataskaitos, LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus dokumentacija, LKP(b) Centro komiteto biuro, svarsčiusio partinių bilietų išdavimo bylas, protokolai, komunistų laišakai LKP(b) vadovybei įvairiais, taip pat tarpusavio santykių klausimais. Tačiau šiuos dokumentus būtina kritiškai analizuoti, kadangi juose partijos vidaus gyvenimo įvykiai ir reiškiniai bei komunistų santykiai nušviesti laikantis bolševikų ideologijos ir stalininės apologetikos pozicijų. Pažymėtina, kad beveik nėra pirminių šaltinių, apibendrinančių įvairių tautybių komunistų tarpusavio santykius, tiesiogiai liudijančių antisemitinę komunistų poziciją. Tačiau netiesioginių žinių apie tai yra LKP(b) V suvažiavimo, taip pat CK plenumų dokumentuose, komunistų tarpusavio ginčus atspindinčiame susirašinėjime.

1. SOCIALINIS IR POLITINIS KOMUNISTŲ VALYMAS

Inkorporavus Lietuvą į Sovietų Sąjungą ir paskelbus sovietine respublika, jos administravimo sistema buvo suvienodinta su

SSRS. Sovietų Sąjungos politinės sistemos pagrindas buvo bolševikų partija, sutelkusi visus valstybės valdymo ir visuomenės kontrolės svertus. Lietuvos komunistų organizacija nuo 1940 m. vasaros faktiškai veikė kaip VKP(b) sudedamoji dalis, tačiau formaliai nebuvo įtraukta į ją. Neįtraukus Lietuvos komunistų partijos į SSRS totalitarinio režimo struktūrą, bolševikai negalėjo sparčiai sovietizuoti Lietuvą. Panaši padėtis buvo ir kitose Baltijos sovietinėse respublikose. 1940 m. spalio 8 d. VKP(b) CK politinis biuras įtraukė Latvijos, Lietuvos ir Estijos komunistų partijas į savo sudėtį „respublikų organizacijų teisėmis“⁷. Formaliai įtraukus LKP(b) į SSRS politinę sistemą bei totalitarinio režimo struktūrą, ji buvo galutinai palenkta įgyvendinti VKP(b) politiką Lietuvoje. Vadovauti Lietuvos komunistų organizacijos pertvarkymui pagal VKP(b) pavyzdį ir prižiūrėti jos veiklą buvo paskirtas VKP(b) CK ir SSRS LKT įgaliotinis Nikolajus Pozdniakovas. 1940 m. lapkričio 15 d. prasidėjo VKP(b) bilietų išdavimo Lietuvos komunistams akcija, savo tikslais ir mastais prilygusi masiniam socialiniam, politiniam ir ideologiniam komunistų valymui, siekiant iš esmės pakeisti Lietuvos komunistų partijos sudėtį ir priartinti ją prie VKP(b), paversti ją SSRS okupacinio ir totalitarinio režimo Lietuvoje poreikius atitinkančia vietine organizacija, kuriai okupantai galėtų patikėti Lietuvos sovietizavimą ir viską apimančią visuomenės kontrolę. Nors VKP(b) XVIII suvažiavimas 1939 m. panaikino masinius periodinius partijos valymus kaip jos sudėties reguliavimo priemonę, tačiau ji buvo panaudota 1940 m. rudenį visose trijose Baltijos sovietinių respublikų komunistų partijose ir vyko planingai, organizuotai, prižiūrint VKP(b) vadovybei.

Lietuvos komunistų valymo priežastys, tikslai ir ypatumai. Lietuvos komunistų valymą nulėmė tokios priežastys:

1. Dėl socialinės ir tautinės sudėties, politinio veikimo Lietuvos Respublikoje patyrimo, santykinai savarankiškos veiklos įpročių, centralizmo ir aklo paklusnumo Josifo Stalino autoritetui stokos Lietuvos komunistai skyrėsi nuo VKP(b) narių ir negalėjo mechaniškai prie jų pritapti. VKP(b) vadovybė suvokė, kad politiškai rizikuoja įsileisti į VKP(b) naują komunistų organizaciją, kuri nepraėjo bolševikams įprasto stalininio patikrinimo ir išvalymo proceso.

2. Antrojo pasaulinio karo aplinkybėmis okupantui buvo svarbu užsitikrinti, kad „pafrontės“ komunistų organizacija būtų patikima SSRS šalininkė jai kariaujant su kitomis valstybėmis ir prioritetiniais laikytų Sovietų Sąjungos karinės ekspansijos interesus. Lietuvos komunistų valymu buvo siekiama patikrinti jų politinę ir idėjinę ištikimybę stalinizmo principams ir SSRS politiniams bei kariniams strateginiams tikslams.

3. Remdamasi savo patirtimi, VKP(b) laikėsi principinės nuostatos, kad socialinis ir politinis-ideologinis partijos valymas yra neišvengiamas būdas reguliuoti jos sudėtį vadinamuoju pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu ir optimali priemonė suformuoti norimos sudėties organizaciją⁸. Bolševikų ideologų požiūriu, pereinamojo laikotarpio situacija objektyviai lėmė, kad į valdančiąją partiją plūstelėjo įvairių, taip pat socialiniu ir ideologiniu atžvilgiu jiems priešiško sluoksnių žmonės. Toks, Vladimiro Lenino terminija, smulkiaburžuazinės stichijos antplūdis silpnino darbininkišką komunistų partijos bazę, socialiniu ir ideologiniu atžvilgiu destabilizavo ją ir kėlė grėsmę jos proletariniam pobūdžiui. Socialinio bolševikų partijos išsigimimo pavojus jos ideologams atrodė ypač grėsmingas vykstant vadinamajai klasių kovai, kai partija galėjo tapti, anot jų, klasinių priešų įkaitu. Kadangi okupuotoje Lietuvoje taip pat išryškėjo tendencijos, panašios į tas, kurios buvo RKP(b) 1917–1921 m. ir vėliau, Lietuvos komunistų par-

tijai buvo pritaikytas analogiškas, bolševikų požiūriu, RKP(b) ir VKP(b) pasitvirtinęs partijos sudėties reguliavimo būdas.

4. Okupavus Lietuvą, VKP(b) į jos sovietizavimą įtraukė visų tautybių komunistus, taip pat žydus, tačiau netrukus iš SSRS į Lietuvą buvo perkelta žydų vaidmens apribojimo partijoje ir administracijoje politika. Lietuvos komunistų valymas parengė prielaidas tokiai politikai įgyvendinti Lietuvoje.

5. Masinių komunistų valymo pobūdį lėmė VKP(b) emisarų įsitikinimas, kad iš pagrindžio išėjusi ir savo sudėties pagal nustatytus bolševikų principus nereguliavusi LKP yra masiškai užteršta socialiniu, politiniu ir ideologiniu atžvilgiu priešiškais elementais. VKP(b) laikėsi nuomonės, kad masinis partijos valymas yra vienintelė tinkama ir efektyvi priemonė apsivalyti nuo tokio užterštumo.

6. Komunistų valymo užmojų Kaune nulėmė kritiška, iš SSRS atvykusių komunistų požiūriu, padėtis LSSR administracijos centro organizacijoje, nes ten vyravo nedarbininkiškų sluoksnių komunistai žydai. Pagal bolševikų tradicijas sostinės organizacija buvo svarbiausia ir įtakingiausia partijoje, turėjo daugiausia teisių, lėmė bolševikų politikos įgyvendinimą visoje šalyje, formavo vadovaujančiųjų kadro rezervą. Dėl išskirtinio politinio vaidmens ir statuso iš jos buvo reikalaujama tinkamai atstovauti partijai ir būti pavyzdine visais atžvilgiais, taip pat sudėtimi. VKP(b) emisarai siekė, kad partijos valymas iš esmės pakeistų sostinės organizacijos vaizdą, padarytų ją reprezentatyvesnę ir patrauklesnę Lietuvos gyventojams. Unifikuota VKP(b) netoleravo jokių teritorinių organizacijų savitumų ar jų sudėties specifikos, todėl nesitaikstė su kaunietiško ir juos palaikiusių LKP(b) vadovų pastangomis išlaikyti nepakeistą Kauno organizacijos sudėtį ir traktuoti ją kaip Lietuvos komunistų partijos savitumą.

7. 1940 m. liepos–rugpjūčio mėn. taip pat išryškėjo, kad Lietuvos komunistų partijoje stinga centralizmo ir paklusnumo VKP(b) vadovybei. LKP CK ir vietinės organizacijos veikė gana savarankiškai, nesilaikė direktyvų dėl partijos sudėties reguliavimo arba nepajėgė jų tinkamai įvykdyti. Griežtai centralizuota ir drausminga VKP(b) netoleravo tokios padėties savo teritorinėse organizacijose. Pogrindžio laikais susiformavęs Lietuvos komunistų įprotis veikti santykinai savarankiškai ir nesugebėjimas operatyviai savo jėgomis išspręsti VKP(b) emisarų nurodytų problemų taip pat sustiprino tradicinį, visiems okupaciniams režimams būdingą nepasitikėjimą marionetėmis. Komunistų valymas turėjo sustiprinti centralizmo pradus LKP, įdiegti jai besąlyginį paklusnumą VKP(b) vadovybei.

8. LKP(b) valymui įtakos turėjo VKP(b) valymų tradicijos, ypač 1929 m. generalinio valymo praktika ir 1937–1938 m. masinių represijų atmosfera, dėl kurių VKP(b) vadovybė nepasitikėjo visa Lietuvos komunistų organizacija, įtariai žiūrėjo į vietinius pogrindininkus, laikė juos potencialiais opozicionieriais, Lietuvos žvalgybos agentais ar užsienio valstybių šnipais. Šie įtarimai turėjo tam tikrą pagrindą, nes tarp nelegalios LKP narių buvo apie 200 slaptų Lietuvos žvalgybos agentų⁹.

Lietuvos komunistų valymas skyrėsi nuo iki tol buvusių komunistų valymų, nes buvo glaudžiai susijęs su Lietuvos geopolitinės ir vidaus politinės padėties pasikeitimu, SSRS kariniais strateginiais ir politiniais interesais. LKP(b) valymo specifiką lėmė kai kurios Antrojo pasaulinio karo aplinkybės, Lietuvos aneksijos mechanizmas, sovietų valstybėje ir partijoje vyravusios elitizmo tendencijos, prieštaringi įvairių regioniniu ir tautiniu pagrindu susiformavusių komunistų grupių bei pogrindžio laikais susiklostę LKP(b) vadovų tarpusavio santykiai.

1. Antrasis pasaulinis karas sustiprino kai kurių Lietuvos visuomenės sluoksnių geopolitinę orientaciją į SSRS, kuri atitiko Sovietų Sąjungos strateginius ir ideologinius interesus. Todėl okupantai palaikė tas visuomenės jėgas, įtraukė jų atstovus į komunistų partiją ir neleido, kad komunistų valymas paliestų juos ir taip susilpnintų Lietuvoje SSRS šalininkų stovyklą.

2. Lietuvos aneksijos mechanizmas nulėmė, kad okupacinio režimo Lietuvoje viršūnės buvo suformuotos vadovaujantis SSRS politiniais bei propagandiniais sumetimais ir dažnai nepaisant stalininių socialinės bei politinės atrankos kriterijų. Todėl okupantai kontroliavo, kad komunistų valymas nepaliestų jų parinktų asmenų.

3. Bolševikų ideologų pažiūra į partijos lyderių išskirtinumą ir VKP(b) įsigalėjęs elitizmas nulėmė, kad Lietuvos komunistų partijos vadovybei ir jai artimiems asmenims nebuvo taikyti griežti socialinės bei politinės atrankos kriterijai ir komunistų valymas beveik nepalietė partijos viršūnių.

4. Lietuvos komunistų valymą koregavo įvairių tautybių komunistų varžymasis dėl įtakos partijoje, prieštaringi santykiai tarp vietinių ir iš SSRS atvykusių komunistų, tarpusavio nepasitikėjimas. Nors šios grupės buvo nevienalytės ir susiskaidžiusios, jas siejo bendras interesas sustiprinti savo ir susilpninti kitų tautybių komunistų padėtį, pasiekti, kad valymas padarytų jiems kuo mažiau nuostolių.

Iš SSRS atvykusiems komunistams valymas tapo patogia priemone sumenkinti vietinių komunistų pozicijas ir patiems įsitvirtinti partijoje. Tarp jų daugumą sudarė rusai siekė įtvirtinti partijoje savo diktatą, sumenkinti lietuvių ir apriboti žydų komunistų vaidmenį. LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas Daniilas Šupikovas, LKP(b) Kauno miesto komiteto antrasis sekretorius Nikolajus Paraščenka ir jų aplinkos komunistai buvo fanatiški

J. Stalino doktrinų šalininkai, laikėsi didžiariusių nacionalinių pažiūrų, nepasitikėjo vietiniais komunistais „nacionalais“, todėl inspiravo masinį ir radikalų lietuvių ir žydų komunistų valymą. Kita N. Pozdniakovo vadovaujama rusakalbių grupė norėjo, kad valymas atitiktų esminius SSRS geopolitinius ir ideologinius interesus. Jie reikalavo išsaugoti partijoje SSRS politikos šalininkus, aktyvius okupantų rėmėjus, jiems ištikimas partijos ir administracijos viršūnes. Geopolitinė žydų orientacija į SSRS prasidėjus Antrajam pasauliniam karui nulėmė žydų komunistams iš esmės palankią N. Pozdniakovo aplinkos žmonių poziciją. Vietiniai komunistai pasinaudojo nuomonių skirtumais iš SSRS atvykusių komunistų stovykloje, jų nesutarimais dėl Lietuvos komunistų valymo mastų bei išimčių taikymo ir ieškojo užtarimo. Antanas Sniečkus nuosekliai nerėmė nė vienos komunistų grupės. Norėdamas suformuoti nuomonę, kad LKP(b) yra gausi ir politiškai patikima organizacija, A. Sniečkus pasisakė už radikalų komunistų išvalymą ir kartu reikalavo išsaugoti joje kuo daugiau narių. Siekdamas paneigti VKP(b) vadovybės kaltinimus dėl masinio partijos užterštumo, jis rėmė pastangas nuslėpti nedarbininkiškos kilmės žydų vyravimą Kaune. Žydai komunistai stengėsi išsaugoti pagrindžio laikais įgytas pozicijas partijoje ir sustiprinti jas, todėl rėmė įvairių socialinių sluoksnių savo tautiečius komunistus, atkakliai priešinosi jų pašalinimui, slėpė juos nuo VKP(b) emisarų.

5. LKP(b) valymo procesą kartais koregavo ir asmeniniai, dar pagrindžio laikais susiklostę įtakingų LKP(b) vadovų tarpusavio santykiai, pažintys, partijos ir sovietinės administracijos vadovybėje pradėjęs plisti protekcionizmas.

6. Kauno miesto partinės organizacijos statusas ir jos sudėties ypatumai nulėmė santykinai mažesnę negu kitose organizacijose komunistų valymo mastą ir platesnę išim-

čių praktiką ten sutelktoms LKP(b) ir okupacinio režimo viršūnėms, sovietinių įstai-gų tarnautojams komunistams. Be to, kau-niečiai atkakliai priešinosi valymui, pasi-naudodami nesutarimais iš SSRS atvykusių-jų stovykloje; dėl įvairių priežasčių juos pa-laikė LKP(b) vadovybė.

Komunistų valymo organizavimas. LKP(b) valymas prasidėjo 1940 m. spalio mėn. ir vyko iki 1941 m. gegužės 15 d., bet faktiškai baigėsi 1940 m. gruodžio mėn.¹⁰ 1941 m. balandžio 7, 29 d. ir birželio 2 d. LKP(b) CK svarstė 105 komunistų apeliacijas dėl jiems neišduotų bilietų.

Valymas vyko pagal VKP(b) direktyvas ir jomis remiantis parengtas LKP(b) CK instrukcijas. Jose buvo apibrėžti šios akcijos uždaviniai, nustatyta, kaip turi būti tikrinami anketiniai komunistų duomenys, svarstomos jų bylos. Valymui vadovavo LKP(b) Centro komitetas, o tiesiogiai jį organizavo ir vykdė LKP(b) CK organizacinis instruktorių skyrius (vedėjas – D. Šupikovas). Miestų ir apskričių komitetų organizaciniai skyriai vykdė valymą vietos organizacijose. Konkretaus komunisto likimas dažnai priklausė nuo organizacinių skyrių vedėjų ir instruktorių pozicijos. 1940 m. spalio 17 d. LKP(b) CK biuras nustatė, kokia tvarka turi būti išduodami bilietai, sudarė partijos vadovų grupę valymui miestų ir apskričių komitetuose kontroliuoti¹¹. A. Sniečkui buvo pavesta prižiūrėti Kauno, Icikai Meskupui – Panevėžio, Kaziui Preikšui – Vilniaus ir Šiaulių miestų bei apskričių, Karoliui Didžiuliui – Alytaus, Juozui Grigalavičiui – Rokiškio, Domui Pundziui – Mažeikių ir Telšių apskričių komitetus ir t. t. Kaip ir VKP(b), Lietuvos komunistų partijos valymo laikotarpiu buvo sustabdytas naujų narių priėmimas. 1940 m. spalio–lapkričio mėn. buvo tikrinamos žinios apie komunistus, spalio mėn. pradėta svarstyti bylas dėl bilietų išdavimo. Pagal nustatytą tvarką priėmimą į VKP(b) ir bilietų išdavimą tvirtino komu-

nistų partijos miestų ir apskričių komitetai, o galutinį sprendimą priimdavo LKP(b) CK biuras, kurio posėdžiuose dalyvavo N. Pozdniakovas, D. Šupikovas, A. Sniečkus, I. Meskupas, K. Preikšas ir Aleksandras Guzevičius. Lemiamą balsą visada turėjo N. Pozdniakovas, D. Šupikovas, A. Sniečkus ir I. Meskupas.

Jau tikrinant komunistų anketas ir autobiografijas paaikškėjo daug duomenų klastojimo atvejų. Siekdami lengviau patekti į LKP(b) ar apsisaugoti nuo pašalinimo, komunistai kaip ir anksčiau, tik dabar jau masiškai slėpė savo neproletarinę kilmę ir užsiėmimą. Tokių atvejų, kai verslininkai,

prekybininkai ir amatininkai pasivadindavo darbininkais, ypač daug pasitaikė Kaune.

Iki 1941 m. gegužės 15 d. LKP(b) CK peržiūrėjo 4372 miestų ir apskričių komitetų išnagrinėtas ir jam tvirtinti pateiktas komunistų bylas (žr. lentelę Nr. 1). 2793 asmenys buvo pripažinti komunistais, 1129 pašalinti iš LKP(b), 450 žmonių bylos atidėtos. 1407 asmenys patys pasitraukė iš partijos, supratę, kad jiems užkirstas kelias į ją dėl socialinių, politinių ir kitų priežasčių. Neabejotina, kad tarp jų buvo ir okupaciniu režimu bei marionetinės partijos veikla pasipiktinusių piliečių.

Lentelė Nr. 1

VKP(b) dokumentų išdavimas Lietuvos komunistams 1940 m. spalio–1941 m. gegužės mėn.

Miesto, apskrities partinė organizacija	LKP(b) CK peržiūrėtos bylos	Komunistų skaičius pagal sąrašus	Iš jų pogrindinės LKP narių ir jais pasivadinusių	Nesikreipė dėl bilietų išdavimo	Papildomai kreipėsi į sąrašus neįrašytų	Išduota bilietų ar kandidato kortelių	Iš jų pogrindinės LKP nariams	Atidėta sprendimų	Neišduota bilietų ar kandidato kortelių	Iš jų pogrindinės LKP nariams ir jais pasivadinusiams
Vilniaus miesto	95	47	44	–	48	74	35	13	8	5
Kauno –,,–	580	911	437	331	–	431	342	52	97	54
Alytaus apskritis	314	229	253	–	85	210	170	34	70	64
Biržų –,,–	232	424	62	192	–	175	45	8	49	16
Kauno –,,–	265	294	130	29	–	187	78	18	60	20
Kėdainių –,,–	120	144	88	24	–	90	72	11	19	11
Kretingos –,,–	119	131	65	12	–	75	46	13	31	12
Marijampolės –,,–	81	191	53	110	–	56	38	6	19	11
Mažkikių –,,–	227	215	87	–	12	167	66	8	52	18
Panevėžio –,,–	266	429	90	163	–	144	47	44	78	32
Rascinių –,,–	149	218	39	69	–	90	32	10	49	5
Rokiškio –,,–	388	355	120	–	33	175	69	68	145	37
Scinų –,,–	66	61	2	–	5	23	2	6	37	–
Šakių –,,–	222	200	77	–	22	122	42	35	65	22
Šiaulių –,,–	415	680	51	265	–	290	41	45	80	8
Švenčionių –,,–	3	4	1	1	–	3	1	–	–	–
Tauragės –,,–	99	200	5	101	–	61	5	7	31	–
Telšių –,,–	184	101	55	–	83	99	43	8	77	9
Trakų –,,–	61	20	50	–	41	49	43	2	10	6
Ukmergės –,,–	69	177	22	108	–	50	18	6	13	3
Utenos –,,–	115	72	61	–	43	77	42	9	29	13
Vilkaviškio –,,–	174	176	75	2	–	86	49	21	67	18
Vilniaus –,,–	10	6	7	–	4	8	6	1	1	1
Zarasų –,,–	118	80	100	–	38	51	46	25	42	29
Iš viso	4372	5365	1974	1407	414	2793	1378	450	1129	394

Lentelė sudaryta pagal LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. gegužės 14 d. protokolus, LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 48, 50, 53, 55, 57, 60, 62, 64, 67, 70, 73, 77, 80, 83, 86, 89, 92, 95, 98; ap. 2, b. 32, 37, 40, 42, 45, 51, 56, 59, 62, 69, 72, 78, 81, 84, 87, 90, 106, 108, 114.

Atsižvelgus į komunistų apeliacijų dėl partiškumo svarstymo LKP(b) CK biure rezultatus, iki 1941 m. birželio 2 d. komunistais buvo pripažinta 2813 asmenų (52,43 proc. visų komunistų, buvusių partijoje 1940 m. spalio mėn.), tarp jų 1390 nelegalios LKP narių, o iš partijos pašalinti 1109 žmonės (20,67 proc.), tarp jų 300 komunistų pagrindininkų ir 82 jais pasivadinę asmenys¹². Pagal kiekybinius rodiklius komunistų valymo procesas Lietuvoje buvo radikalesnis negu Estijoje ir Latvijoje; ten VKP(b) dokumentus gavo 85,5–86,8 proc., o iš partijos pašalinta 11–12 proc. komunistų¹³.

Socialinis komunistų valymas. Vadinosios klasių kovos pereinamuoju laikotarpiu Lietuvoje bolševikai, siekdami užtikrinti socialinį komunistų partijos stabilumą, stengėsi pašalinti iš Lietuvos komunistų organizacijos „klasinius priešus“ – buržuazinių ir smulkiaburžuazinių sluoksnių atstovus (verslininkus, prekybininkus, amatininkus, Lietuvos Respublikos tarnautojus). Socialinis valymas taip pat buvo priemonė patikrinti, ar LKP(b) vadovai ištikimi bolševikų partijos socialinio grynumo principui ir ar jie nesitaiksto su priešiškais elementais. Lietuvos komunistų organizacija laikėsi bolševikinės pozicijos dėl socialinės atrankos. Vadinamoji buržuazinė ir smulkiaburžuazinė (pastarajai buvo priskirti ir amatininkai bei namudininkai) kilmė ir padėtis buvo neginčijama eilinių komunistų pašalinimo priežastis. Ypač radikalių nuostatų laikėsi Alytaus, Kauno, Tauragės ir Telšių apskričių komitetai. Pagal komunistų partijos socialinio išvalymo tempus pirmavo Alytaus ir Telšių apskritys; ten jau spalio pabaigoje–lapkričio pradžioje buvo pašalinti visi, anot bolševikų, klasiniai priešai. 1940 m. pabaigoje Alytaus, Kėdainių, Kretingos, Marijampolės, Seinų, Telšių ir Ukmergės apskrityse neliko nė vieno verslininko, prekybininko ar amatininko¹⁴.

Iš LKP(b) buvo pašalinti 95 ūkininkai (4 dvarų savininkai ir 91 buože pavadintas stambus ūkininkas), 97 prekybininkai, 40 verslininkų, 80 amatininkų bei 6 spekuliantais pavadinti smulkūs prekeiviai, iš viso 318 žmonių (28,16 proc. visų 1129 iš partijos pašalintų asmenų)¹⁵. Tarp pašalintų ūkininkų 84 buvo lietuviai, 9 rusai, 1 žydas ir 1 baltarusis; tarp prekybininkų – 10 lietuvių, 2 rusai, 85 žydai; tarp verslininkų – 7 lietuviai ir 33 žydai. Visi pašalinti amatininkai buvo žydai. Vis dėlto šie duomenys neatspindi viso partijos socialinio valymo masto, nes, pradėjus socialinį valymą, nedarbininkai patys ėmė bėgti iš komunistų organizacijos, nenorėdami rizikuoti ar supratę, kad dėl socialinių priežasčių jie negali priklausyti partijai.

Kauno komunistų organizacija beveik neišsiskyrė iš kitų pagal socialinio valymo rezultatus: 1940 m. pabaigoje miesto organizacijoje nebebuvo nė vieno verslininko ir prekybininko ir liko tik 6 komunistai amatininkai¹⁶. Iš jos buvo pašalintas buože pavadintas Alfonsas Žukauskas, dėl „nenuoširdumo ir priklausymo stambiajai buržuazijai“ – Chaimas Alperavičius ir kt.¹⁷ Tačiau dėl socialinių priežasčių iš Kauno komunistų organizacijos buvo pašalinta santykinai mažiau komunistų negu kitose organizacijose – tik 11 žmonių, arba 1,2 proc. visų Kauno komunistų. Palyginti nedidelį socialinio valymo mastą Kaune lėmė tai, kad šiame LSSR administraciniame bei pramonės centre partijos socialinę bazę sudarė nedarbininkų sluoksniai ir tradiciškai vyravo neproletarinės kilmės komunistai. Kadangi VKP(b) vadovybė nedarbininkų sluoksnių vyravimą visada traktavo kaip „smulkiaburžuazinės stichijos antplūdį“ ir kaltino dešiniu nukrypimu tokią padėtį toleravusią partijos vadovybę, LKP(b) CK ir Kauno miesto komiteto vadovai stengėsi nuslėpti tai ir apsisaugoti nuo kritikos. Dėl to dar spalio pradžioje Kauno miesto komiteto organiza-

cinio skyriaus vedėja Sara Šapiraitė-Meskupienė nuslėpė nuo D. Šupikovo visus 170 Kauno verslininkų, prekybininkų, amatininkų, netgi pramonės įmonių savininkų, pavadinusi juos darbininkais¹⁸.

Kadangi okupacinio režimo administracija buvo formuojama iš įvairių socialinių sluoksnių SSRS šalininkų ir komunistų (daugiausia Kauno nedarbininkų žydų bei iš provincijos atvykusių lietuvių ūkininkų), tai tarp Kaune susitelkusių sovietinių tarnautojų taip pat vyravo nedarbininkų kilmės žmonės. Sovietinei valdininkijai nebuvo taikoma griežta socialinė atranka, todėl valymas aplenkė daugelį sovietiniais tarnautojais tapusių komunistų. Bolševikų ideologų požiūris į partijos lyderių išskirtinumą ir plati jiems taikomų išimčių praktika nulėmė, kad komunistų valymo išvengė toli gražu ne darbinikiškos kilmės LKP(b) vadovybė ir jai artimi, nuo pogrindžio laikų pažįstami žmonės: iš „buožių“ kilęs K. Didžiulis, iš „buržuazijos“ – Aleksandras Jacovskis, iš prekybininkų – Genrikas Zimanas, Aleksandras Slavinas ir kt.¹⁹ Tačiau LKP(b) CK nepasiklojė bolševikų elitizmu ir nutarė papildomai apsidrausti bei apsaugoti aukščiausio rango vadovus, aktyvius okupacinio režimo talkininkus, nuslėpdamas jų socialinę kilmę ir padėtį. Šitaip LKP(b) CK biuro posėdyje buvo nutylėta „bajoriška“ Justo Paleckio ir Mečislovo Gedvilo, iš namų savininkų kilusios Miros Bordonaitės, iš ūkininkų – A. Sniečkaus kilmė²⁰.

Politiškai ir ideologiškai bolševikams nepatikimų komunistų pašalinimas. SSRS politinės sistemos ir bolševikų ideologijos įdiegimo Lietuvoje uždaviniai nulėmė tai, kad LKP(b) nariai turėjo būti tik marksistinės pasaulėžiūros, bolševikų orientacijos ir sovietinio režimo šalininkai. Dėl to komunistų pasaulėžiūra, politinė orientacija ir veikla, idėjinis-politinis patikimumas buvo svarbūs jų atrankos kriterijai.

Dėl pasaulėžiūros iš komunistų partijos buvo pašalinta 18 tikinčiųjų, o politiniais motyvais – 501 komunistas²¹. Tarp pastarųjų buvo 129 Lietuvos šaulių sąjungos nariai, 66 Lietuvių tautininkų sąjungos, 21 „Jaunosios Lietuvos“, 41 Lietuvos socialdemokratų partijos, 29 Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos nariai, 2 Rusijos socialistai revoliucionieriai (eserai) ir 1 eseru pavadintas aušrininkas, 50 žydų politinių organizacijų narių (tarp jų 6 Bundo ir 21 bendrųjų sionistų partijos narys), 40 Lietuvos savanorių ir Kerenskio bei Kolčako armijų kareivių, 11 iš Rusijos raudonosios armijos dezertyravusių karių, 58 antisovietine agitacija apkaltinti bei kiti bolševikams politiškai nepatikimi asmenys ir 53 „politiškai pasyvūs“ žmonės.

Juos šalinant, plačiai naudotasi VKP(b) vidaus kovose ir valymo kampanijose paplitusiu komunistų diskreditavimo metodu. Tokie asmenys būdavo sukompromituojami, apšaukiami fašistais ar kitais bolševikų polemikoje įprastais neigiamais vardais. Nerečiau jie būdavo visiškai nepagrįstai priskiriami kuriai nors bolševikams priešiška, netgi Lietuvoje neegzistavusiai politinei organizacijai. Pavyzdžiui, Seinų apskrities komitetas pašalino aušrininką Jurgį Baltrūną už veiklą „fašistų eserų“ organizacijoje 1918 m.²², nors aušrininkai nepriklausė Rusijos eserams, o 1918 m. Lietuvoje nebuvo jokių, bolševikų terminija, fašistinių organizacijų. Tokių beatodairiško šalinimo atvejų buvo daugelyje LKP(b) organizacijų.

Bekompromisiškai buvo šalinami ir sionistinės orientacijos asmenys. Ypač priešiška į juos žiūrėjo iš SSRS atvykę komunistai. Jų nuostatą lėmė to meto VKP(b) požiūris į žydų partijas: dėl organizacinės struktūros, tautinio išskirtinumo ir uždaru, narių socialinės padėties jos buvo laikomos nacionalistinėmis ir „fašistinėmis“ žydų buržuazijos organizacijomis. Iš esmės tokios pat pažiūros laikėsi ir LKP(b), kurios

komisija darbu tarp žydų (I. Meskupas, G. Zimanas, Leiba Šausas) dar ketvirtajame dešimtmetyje suformavo nepakantų Lietuvos komunistų požiūrį į sionistus ir bundininkus. Prasidėjus LKP(b) valymui priešiskumas ir ideologinė konfrontacija dar labiau sustiprėjo; tai atitiko VKP(b) poziciją ir tam pritarė D. Šupikovas bei N. Paraščenka. Įvairių pakraipų žydų komunistų ir sionistų tarpusavio kova labiausiai išryškėjo Kauno organizacijoje, kurioje vyravo žydai. Pavyzdžiui, ten vietinių komunistų žydų iniciatyva buvo pašalintas Bundo ir LKP narys Šmuelis Bersonas, nors LKP(b) vadovai ir stengėsi išsaugoti jį partijoje²³. Antisionizmas išryškėjo kai kuriose Alytaus ir Vilkaviškio apskričių organizacijose. Antai Alytaus apskrities komitetas pašalino Bundo ir LKP narį Chonę Bojarską už priklausymą „fašistinei žydų organizacijai“²⁴, nors LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus darbuotojai J. Grigalavičius ir Mykolas Kučinskas mėgino jį apginti²⁵. Kitaip negu sostinėje, provincijoje sionistai daugiausia buvo šalinami dėl atvykusių iš SSRS komunistų ideologinio priešiskumo jiems.

Kaip ir socialinio valymo procesas, politinis komunistų valymas Kaune nebuvo didelis. Miesto komitetas pašalino tik 2 tautininkus, 2 socialdemokratus, 1 eserą, 8 šaulius ir 7 sionistus²⁶. Komunistų valymas pagal jų politinę veiklą Lietuvos Respublikoje ir ankstesnę partinę priklausomybę aplenkė partijos ir sovietų valdžios viršūnes bei joms artimus asmenis. Valymo išvengė 6 valstiečiai liaudininkai, 2 socialdemokratų, 11 sionistų, 1 socialistas revoliucionierius (eseras), tarp jų – buvę liaudininkai J. Paleckis ir M. Gedvilas, eserė Michalina Meškauskienė, sionistai Judita Komodaitė, L. Šausas ir kiti²⁷. Pats N. Pozdniakovas rūpinosi išlaikyti partijoje tokius žmones. VKP(b) emisarai netgi demonstravo pasitikėjimą aktyviais okupantų talkininkais ir į vadovaujančius postus iškeltais asmenimis.

Kai Kauno miesto komitetas suabejojo ankstesne M. Meškauskienės politine veikla ir nutarė ją nuodugniai patikrinti, LKP(b) CK biuras kategoriškai uždraudė tai daryti ir liepė pripažinti jos partiškumą. Kad apsidraustų nuo Lietuvos aneksijos mechanizmo ypatumų nesuvokiančių bolševikų kritikos ir apsaugotų aktyvų okupantų rėmėją, LKP(b) CK biuras apskritai nutylėjo J. Paleckio politinę praeitį. Buvo pašalintas tik vienas sovietų vadovybei priklausęs asmuo – A. Žukauskas (jis 1918–1921 m. veikė RKP(b), pasitraukė iš jos, kadangi nesutiko su bolševikų ekonomine politika, sugrįžęs į Lietuvą, aktyviai veikė Lietuvos socialdemokratų partijoje, o 1940 m. liepos mėn. LKP CK iniciatyva buvo vėl įtrauktas į komunistų partiją ir paskirtas valstybinės žemės komisijos pirmininku²⁸). Tai padaryta siekiant apsisaugoti nuo VKP(b) emisarų priekaištų dėl politinio budrumo stokos ir nusileidus N. Paraščenkos bei D. Šupikovo spaudimui. Nesusiorientavęs N. Paraščenka pavadino A. Žukauską trockininku²⁹, tačiau D. Šupikovas tvirtai laikėsi savo versijos, kad jis buvo „dešinysis“ atskalūnas. Kadangi LSSR LKT pirmininkas M. Gedvilas vis vien palaikė A. Žukauską, D. Šupikovas pranešė Maskvai, kad LKP(b) yra „katastrofiškai“ užteršta, ir apkaltino jos vadovybę vadinamųjų dešiniųjų elementų dangstymu³⁰. Po tokios pamokos LKP(b) vadovai nesiryžo daugiau afišuoti paramos okupantų nemalonę užsitraukusiems sovietinio režimo veikėjams.

Kadangi Kaune tradiciškai vyravo žydai komunistai, kurie norėjo išsaugoti turimą padėtį, ten politinio valymo išvengė kai kurie sionistai. Iš pradžių dėl skirtingų politinių pakraipų Lietuvos žydų grupuočių tarpusavio kovos žydai komunistai inspiravo sionistų pašalinimą, tačiau netrukus jie susiorientavo, kad tai gali susilpninti visos žydų etninės grupės padėtį partijoje. Siekdami išsaugoti savo įtaką, jie iš esmės pakeitė

požiūrį ir ėmė laikytis priešingos pozicijos – globoti ir dangstyti sionistus. Žydų komunistų lyderio I. Meskupo įtaka partijoje, geri asmeniniai santykiai su N. Pozdniakovu ir A. Sniečkumi, buvusios nelegalios LKP CK komisijos darbui tarp žydų užtarimas padėjo išlikti partijoje kai kuriems sionistams.

Partijos valymo metu buvo šalinami ne tik Lietuvos Respublikos politinėse organizacijose veikę ir politiškai aktyvūs asmenys, bet ir kiti okupantams politiškai nepatikimi žmonės. Antai Kauno apskrities komitetas pašalino Jakovą Epšteiną už „kontrrevoliucines kalbas“: grįžęs iš Maskvos, jis papasakojo apie prekių trūkumą, kortelių sistemą ir pan.³¹ LKP(b) CK biuras, pasirėmęs J. Komodaitės išvada apie J. Epšteino politinį priešišumą, patvirtino jo pašalinimą. Tokių atvejų pasitaikė ir kitose LKP(b) organizacijose. Šis išskirtinis tuo, kad antisovietine agitacija apkaltintą žydą komunistą stojo ginti beveik visi pirminės partinės organizacijos nariai lietuviai ir žydai, išskyrus rusus. Tačiau jų pastangos buvo bergždžios, susidūrus su kategoriška kai kurių LKP(b) CK darbuotojų, nenorėjusių rizikuoti savo padėtimi, nuostata.

Iš komunistų partijos kaip politiškai „pasyvūs“ buvo pašalinti asmenys, nesilaikę aiškių bolševikinių pozicijų, nerodę sovietinio entuziazmo, vengę partinio darbo ar visai nusišalinę nuo jo. Tarp tokių žmonių buvo nemažai moterų, daugiausia lietuvių ūkininkių bei namų šeimininkių, kurios 1940 m. rudenį ėmė masiškai trauktis iš partijos, nusivylusios ar pasipiktinusios jos veikla. Kai kurios iš jų, pavyzdžiui, ūkininkė Ona Jodinskytė iš Biržų apskrities, net nenorėjo imti jai išduoto VKP(b) bilieta³².

Nelegalios LKP narių atranka. Komunistų valymu buvo siekiama pakirsti prielaidas vidaus opozicijai, pašalinti savarankiško mąstymo dvasią bei veikimo įpročius ir paversti Lietuvos komunistų partiją monolitine, griežtai centralizuota ir drausminga,

VKP(b) vadovybei besąlygiškai paklusnia organizacija. Todėl buvo „filtruojami“ nelegalios LKP nariai: kruopščiai tikrinama, ką jie veikė pagrindžio veiklos laikotarpiu ir ar laikėsi oficialios partinės linijos. Dėl tokių prižasčių iš partijos buvo pašalinti 103 asmenys, tarp kurių 10 dalyvavo frakcinėje LKP veikloje, 79 patys pasitraukė, o 4 dėl įvairių prižasčių buvo pašalinti iš jos ketvirtajame dešimtmetyje. Tarp pastarųjų buvo 4 komunistai, pasisavinę LKP ir Tarptautinės organizacijos revoliucionieriams remti (MOPR'o) lėšas, pavyzdžiui, Vincas Alseika, sugebėjęs išseikvoti net 3000 litų, skirtų nelegaliai Mažeikių organizacijai³³.

Ypač bekompromisės pozicijos laikytasi frakcine ar antipartine veikla apkaltintų asmenų atžvilgiu. Antai Mejeris Magidas iš Kauno apskrities Jonavos valsčiaus buvo pašalintas iš LKP(b) dėl to, kad nesutiko su partijos taktika 1931 m., nors jis teigė buvęs priverstas pasitraukti iš partijos dėl komunistų rusų antisemitizmo³⁴. Šiuo atveju net nemėginta patikrinti informacijos apie antisemitines tendencijas, išsiaiškinti, ar komunisto abejonės dėl LKP taktikos (su kuria, beje, nesutiko dauguma Kauno miesto ir apskrities komunistų, be jokių kliūčių gavusių VKP(b) bilietus) nebuvo pretekstas išstumti jį iš organizacijos. Apie antisemitizmą prabilusio komunisto nebandė užtartį netgi jo brolis Jonavos valsčiaus sekretorius Jankeelis Magidas. Į panašią padėtį pateko ir kiti su LKP taktika nesutikę, trockizmu, dešiniuoju nukrypimu ar kita antipartine veikla apkaltinti komunistai. Pavyzdžiui, trockininkais buvo apšaukti ir iš LKP(b) pašalinti 3 kauniečiai, antipartine veikla įtarta visa Alytaus apskrities Merkinės valsčiaus organizacija³⁵.

Iš partijos buvo pašalinta dauguma dėl stalininio teroro 1937–1939 m. iš LKP pasitraukusių, o 1940 m. į ją vėl grįžusių asmenų. Jų pasitraukimas buvo interpretuotas kaip nesutikimas su Komunistinio Interna-

cionalo ir VKP(b) linija, politinis blaškymas ir dezertyravimas iš partijos.

Kadangi tarp komunistų buvo nemažai Lietuvos žvalgybos agentų, VKP(b) emisarai reikalavo pašalinti ir juos. Norėdami išlikti LKP(b) ir nenukentėti nuo represijų, su Lietuvos Respublikos policija ar žvalgyba bendradarbiavę žmonės stengėsi tai nuslėpti. Nė vienas komunistas neprisipažino dirbęs žvalgybai, o demaskuotas įnirtingai gynėsi. Vis dėlto pagal saugumo archyvus buvo atskleisti ir iš partijos pašalinti 67 policijos bendradarbiai bei 80 slaptųjų agentų³⁶. Visi jie buvo nelegalios LKP nariai, kai kurie netgi vadovai. Saugumo policijos agentais dirbo Mažeikių apskrities komiteto sekretorius Mečislovas Vičiulis ir Šakių apskrities komiteto sekretorius Juozas Juška³⁷. Valymo metu buvo griežtai žiūrima ir į tuos komunistus, kurie prisidėjo prie saugumo policijos operacijų. LKP(b) Kauno miesto komitetas pašalino Iciką Gurvičių už tai, kad jis patvirtino agento informaciją ir taip padėjo saugumui atskleisti komjaunuolių ir komunistų grupę³⁸. Šiuo atveju jam nepadėjo netgi G. Zimano užtarimas, nes LKP(b) CK nenorėjo rizikuoti dangstydamas į saugumo policijos veiksmus įsipainiojusį komunistą.

Komunistų įvaizdžiui kenkusių asmenų pašalinimas. Kadangi komunistų partija suteikė komunistams plačias įsidarbinimo galimybes, nemažai žmonių norėjo prisilieti prie jos dėl karjeros ir siekdami pasipelnėti. Tokius asmenis bolševikai traktavo kaip politiškai nepatikimus karjeristus, kenkiančius partijos įvaizdžiui ir kompromituojančius ją, ir neįsileido į savo tarpą. Prasidėjus komunistų valymui, dauguma jų pasitraukė, bet atkakliausieji liko ir mėgino įrodyti, kad į LKP(b) stojo ne vien dėl karjeros. Tačiau tai ne visiems pavyko – maždaug 10 žmonių buvo pašalinti „už karjerizmą“ ir „savanaudiškumą“.

Nemaža dalis siekusiųjų patekti į partiją apsiskelbė nelegalios LKP nariais ir rėmė-

jais, MOPR'o aktyvistais. Kadangi nelegali LKP neįformindavo naujų narių priėmimo ir neišduodavo bilietai, žmonės, norėję patekti į partiją, galėjo teigti, kad buvo pagrindininkai. Prasidėjus valymui paaiškėjo, kad jie net nesugeba „prisiminti“, kada, kas ir kur juos priėmė į komunistų partiją, ką jie nuveikė nelegalioje LKP. Tokius asmenis komunistai traktavo kaip fiktyvius ir atsiribojo nuo jų. Iš partijos buvo pašalinti 82 pagrindininkais apsiskelbę žmonės. Antra vertus, LKP(b) vadovai, norėdami sureikšminti nelegalios LKP veiklą, stengėsi išlaikyti joje kuo daugiau žmonių, todėl orientavo vietas organizacijas bandyti „įrodyti“ tokių žmonių partiškumą. Tai sudarė galimybę nelegaliai LKP priskirti joje neveikusius, tačiau turėjusius ryšį su komunistais žmones, ir įforminti fiktyvią narystę. Taip nelegalios LKP gretas „papildė“ net 50 asmenų, faktiškai įstojusių į partiją 1940 m. vasarą³⁹.

Siekiant pagerinti LKP(b) įvaizdį, į ją taip pat buvo užkirstas kelias baudžiamojon atsakomybėn patrauktiems ir amoraliems komunistams. Iš partijos buvo pašalinti 23 įvairiomis bausmėmis Lietuvos Respublikoje nuteisti žmonės, 6 kontrabanda Lietuvos–Latvijos ir Lietuvos–Lenkijos pasienyje vertęsi asmenys, o už nuolatinį girtuokliavimą, chuliganišką ir amoralų elgesį – 48 komunistai⁴⁰.

Komunistų valymo tautiniai aspektai. LKP(b) valymas neturėjo tautinio pobūdžio ir nebuvo specialiai nukreiptas prieš kurios nors tautybės Lietuvos komunistus. Tačiau iš SSRS į Lietuvą atsiųsti komunistai, ypač VKP(b) įsigalėję rusai, siekė sumenkinti visų tautybių vietinių komunistų (anot bolševikų, „nacionalų“) statusą partijoje ir patys įsitvirtinti joje. Komunistų valymas pagal socialinius, politinius ir ideologinius požymius parengė prielaidas surusinti komunistų organizaciją, sumažinti lietuvių ir apriboti žydų vaidmenį joje.

Dėl įvairių priežasčių iš LKP(b) buvo pašalinti 772 lietuviai (68,37 proc. visų paša-

lintųjų), 125 rusai (11,07 proc.), 222 žydai (19,66 proc.) ir 10 kitų tautybių (0,88 proc.) komunistų⁴¹. Iš viso pašalinta arba patys partiją paliko maždaug 55 proc. į komunistų sąrašus įrašytų lietuvių, 49 proc. žydų, 18 proc. rusų. Lietuviai ir rusai daugiausia pašalinti dėl politinių priežasčių, žydai – socialiniu ir ideologiniu pagrindu dėl jų kilmės, padėties ir veikimo sionistinėse partijose. Kita vertus, nors nebuvo jokių oficialių VKP(b) pareiškimų dėl žydų išstūmimo, tačiau valymo procesas rodė, kad kai kur to siekta. Iš SSRS atvykusių komunistų rusų spaudimu žydams buvo keliami griežtesni reikalavimai negu kitų tautybių komunistams. Kauno apskrities Jonavos valsčiaus organizacijoje, kur ketvirtajame dešimtmetyje buvo antisemitinių apraiškų, žydus mėginta pašalinti rafinuotesne negu kitur forma: apkaltinus frakcine veikla ir antisovietine propaganda. Žydų šalinimui turėjo įtakos SSRS vykdyta žydų išstūmimo iš partijos ir valdžios institucijų politika ir VKP(b) įsigalėjusių rusų šovinistinės pažiūros, ideologiškai dangstomos J. Stalino teiginiais apie reakcines tautas. Iš SSRS į Lietuvą atvykę komunistai rusai norėjo pakirsti nedarbininkų kilmės žydų pozicijas partijoje, pirmiausia Kauno organizacijoje. D. Šupikovas ir N. Paraščenka inspiravo platų žydų pašalinimą iš partijos socialiniu, politiniu ir ideologiniu pagrindu⁴². Tačiau dėl objektyvių aplinkybių ir kauniečių žydų pasipriešinimo jiems nepavyko pakirsti žydų pozicijų tiek, kiek to norėjo. Žydai komunistai išsaugojo savo pozicijas Kaune, kadangi žydai vyravo tarp smulkių ūmonių darbininkų, prekybininkų ir amatininkų, be to, jie tradiciškai sudarė daugumą miesto komunistų, daugiau nei 80 proc. jų įsidarbino partijos ir sovietinėse įstaigose ir taip išvengė griežtos atrankos. Miesto komiteto nariai žydai, užsitikrinę I. Meskupo, Chaimo Aizenio ir kitų LKP(b) CK vadovų paramą, balsų dauguma nusverdavo jiems priešiško N. Paraščenkos nuomonę ir atlaikydavo

jo spaudimą. Jie pasinaudodavo nesutarimais iš SSRS atvykusių komunistų stovykloje bei lyderio I. Meskupo įtaka partijos vadovybėje.

Komunistų partijos valymas nebuvo speciali rusinimo priemonė, tačiau objektyviai kartu su VKP(b) kadru politikos bei nomenklatūros sistemos diegimu tapo rusinimo politikos dalimi. Plati rusų tautybės komunistams taikomų išimčių praktika LKP(b) valymo metu ir komunistų migracija iš SSRS į Lietuvą didino rusų komunistų skaičių ir jų vaidmenį partijoje.

Komunistų valymo rezultatai. Po Lietuvos komunistų valymo VKP(b) nario bilietus ar kandidato korteles gavo daugiau negu pusė komunistų, buvusių partijoje 1940 m. spalio mėn., o penktadalis jų buvo pašalinti kaip okupantams nepatikimi asmenys. Daugiausia pašalinta dėl socialinės kilmės, padėties bei užsiėmimo (25,16 proc. visų pašalintųjų) ir dėl politinių motyvų (44,37 proc.).

LKP(b) valymo rezultatai rodė, kad bolševikams iš esmės pavyko pasiekti užsibrėžtus tikslus: buvo suformuota socialiniu ir idėjinu atžvilgiu vienalytė komunistų organizacija. Atrinkus į partiją paklusnius žmones, buvo pakirstos vidaus opozicijos galimybės. Į monolitinę, griežtai centralizuotą ir drausmingą organizaciją buvo suburta neišsilavinusi, neturėjusi civilizuotos politinės veiklos patirties, paklusni ir lengvai valdoma partinė masė, kurią buvo nesunku nukreipti VKP(b) ir okupacinio režimo politikai įgyvendinti. LKP(b) buvo galutinai paversta stalininio tipo partija.

2. LIETUVOS KOMUNISTŲ SUDĖTIS 1941 M. PRADŽIOJE

Lietuvos komunistų valymo rezultatus ir apibendrintą Lietuvos komunistų organizacijos vaizdą 1941 m. pradžioje rodo oficiali partijos statistika. Norėdami apsidrausti nuo

VKP(b) vadovybės kritikos, kad partija nepakankamai išvalyta socialiniu ir politiniu atžvilgiu, LKP(b) vadovai slėpė valymo išvengusius amatininkus ir namudininkus, Lietuvos Respublikos politinėse partijose veikusius asmenis. Nepaisant to, LKP(b) statistinės ataskaitos pateikia gana išsamų komunistų vaizdą.

Pagal oficialias statistines ataskaitas, kurias LKP(b) Centro komitetas pateikė Maskvai, 1941 m. sausio 1 d. Lietuvoje buvo 2486 (be 1940 m. rudenį sudarytų LKP(b) Švenčionių ir Švenčionėlių apskričių organizacijų), o įskaitant jas – 2653 komunistai⁴³.

LKP(b) dominavo vyrai. Moterys sudarė tik 14,84 proc. komunistų ir beveik trečdalis jų buvo kaunietės. Bolševikai siekė sparčiai įtraukti moteris į sovietinės visuomenės gyvenimą ir nuo 1940 m. vasaros agitavo jas stoti į partiją. Tačiau moterys vangiai stojo į LKP(b) ir laikėsi atokiau nuo jos, išskyrus kaunietes, kurios aktyviai šliejosi prie partijos ir sovietų valdžios.

Socialinę LKP(b) bazę miestuose sudarė smulkių pramonės įmonių darbininkai, amatininkai ir sovietinių įstaigų tarnautojai, o kaimuose – smulkūs valstiečiai. Partijoje vyravo darbininkų ir valstiečių kilmės komunistai: beveik pusė (48,1 proc.) jų kilę iš darbininkų, 28,9 proc. – iš valstiečių ir 22,9 proc. – iš tarnautojų. Tačiau pagal užsiėmimą daugiau nei pusė (56,8 proc.) komunistų buvo įdarbinti partijos ir sovietinėse įstaigose tarnautojais, o darbininkais dirbo tik 17,1 proc., valstiečiais – 18,2 proc., amatininkais – 3,1 proc. komunistų. Iš 1412 tarnautojų komunistų 184 dirbo respublikinėse, 264 – miestų, 762 – apskričių, 202 – valsčių sovietinėse įstaigose ir beveik trečdalis (589 žmonės) buvo įstaigų vadovai. Tokia padėtis susiklostė 1940 m. vasarą ir išliko iki 1941 m. birželio mėn. Ją nulėmė okupacinio režimo politika sutelkti komunistų rankose visus Lietuvos valdymo svertus, paversti partiją vadovaujančia SSRS politinės sistemos jėga. Ka-

dangi komunistų valymas beveik nepalietė sovietinių valdininkų, jų skaičius partijoje išaugo ir pozicijos dar labiau sustiprėjo. Kaip ir VKP(b), Lietuvos komunistų organizacija pamažu virto sovietinės valdininkijos partija. Ši tendencija labiausiai išryškėjo LSSR administracijos centre Kaune, kur daugiau nei du trečdaliai (76,59 proc.) komunistų tapo sovietiniais tarnautojais, tarp jų 156 (41,5 proc. kauniečių komunistų) – įstaigų vadovais.

Okupantų vykdyta slopinimo ir genocido politika Lietuvoje lėmė, kad komunistų jėgos buvo sutelktos represinėse struktūrose: LSSR vidaus reikalų komisariato sistemoje dirbo net 485 partijos nariai (19,5 proc. visų komunistų), iš jų Kaune – 82. Tačiau tai buvo tik dalis šioje sistemoje įdarbintų komunistų; be jų, Lietuvoje buvo ne mažiau kaip 270 iš SSRS atsiųstų, tačiau į LKP(b) įskaitą neįrašytų ir jos statistikoje nefiksuotų komunistų⁴⁴. Įskaitant pastaruosius, LSSR vidaus reikalų komisariato sistemoje dirbo ne mažiau kaip 755 komunistai.

LKP(b) statistinėse ataskaitose nėra žinių apie atvykusius iš SSRS ir iki 1941 m. pavasario į LKP(b) įskaitą neįrašytus komunistus, taip pat apie Lietuvoje dislokuotos SSRS kariuomenės komunistus, todėl jos neatskleidžia išsamaus vaizdo, kaip partijos nariai buvo pasiskirstę okupacinio režimo įstaigose.

LKP(b) buvo palyginti jaunų ir vidutinio amžiaus žmonių organizacija: 46,2 proc. komunistų – iki 30 metų, 40,2 proc. – nuo 31 iki 40, 11,4 proc. – nuo 41 iki 50, 1,8 proc. – nuo 51 metų. Matyt, natūralu, kad bolševikų doktrinai buvo ypač imlūs menko išsilavinimo žmonės. Tai akivaizdžiai rodo ir komunistų partijos sudėtis pagal jos narių išsilavinimą. Tarp 2627 komunistų (be Švenčionėlių apskrities) tik 42 asmenys (1,6 proc. visų komunistų) turėjo aukštąjį, 28 (1,06 proc.) – nebaigtą aukštąjį, 119 (4,5 proc.) – vidurinį, 160 (6,1 proc.) – nebaigtą vidurinį, 1352 –

pradinį išsilavinimą (51,46 proc.); 909 buvo šiek tiek raštingi, bet neturėjo jokio išsilavinimo (34,6 proc.) ir 17 komunistų (0,64 proc.) buvo beraščiai. Akivaizdu, kad Lietuvos komunistų organizacijoje vyravo pradinio ir jokio išsilavinimo neturintys žmonės, kurie sudarė 86,7 proc. visų komunistų⁴⁵. Dėl masinio antplūdžio į LKP 1940 m. vasarą ir komunistų valymo partijoje sumažėjo komunistų pagrindininkų ir padaugėjo po Lietu-

iformindavo fiktyvią narystę joje, todėl būvę pagrindininkai sudarė daugumą. 1309 vietiniai ir iš SSRS atvykę komunistai turėjo partinį stažą iki 1940 m. birželio mėn., tarp jų 1245 buvo nelegalios LKP nariai⁴⁶.

Po komunistų valymo ypač pasikeitė jų tautinė sudėtis (žr. lentelę Nr. 2).

Pašalinus pusę lietuvių komunistų, jų sumažėjo iki 63,45 proc. Dėl socialinio komunistų valymo beveik perpus sumažėjo žydų

LKP(b) tautinė sudėtis 1941 m. sausio 1 d.

Lentelė Nr. 2

Miesto, apskrities partinė organizacija	Komunistų skaičius	Lietuvių	Rusų	Ukrainiečių	Baltarusių	Armėnų	Žydų	Latvių	Vokiečių	Lenkų	Totorių	Mordvių	Kitų
Vilniaus miesto	51	10	23	1	3		13	–	–	–	–	1	–
Kauno –,,–	376	158	28	1	6	1	180	2	–	–	–	–	–
Šiaulių –,,–	101	68	3	–	–	–	29	1	–	–	–	–	–
Alytaus apskrities	190	170	6	–	3	–	10	–	–	–	1	–	–
Biržų –,,–	149	132	2	–	–	–	13	2	–	–	–	–	–
Kauno –,,–	159	65	67	–	–	–	22	–	–	4	1	–	–
Kėdainių –,,–	84	65	17	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–
Kretingos –,,–	70	62	–	–	–	–	8	–	–	–	–	–	–
Marijampolės –,,–	46	34	–	1	–	–	11	–	–	–	–	–	–
Mažeikių –,,–	161	143	14	–	–	–	3	1	–	–	–	–	–
Panevėžio –,,–	152	93	36	1	–	–	22	–	–	–	–	–	–
Raseinių –,,–	83	59	9	–	–	–	15	–	–	–	–	–	–
Rokiškio –,,–	159	102	48	–	–	–	9	–	–	–	–	–	–
Scinų –,,–	18	13	1	–	–	–	3	–	–	–	1	–	–
Šakių –,,–	113	110	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–
Šiaulių –,,–	120	87	21	–	1	–	11	–	–	–	–	–	–
Švenčionių –,,–	141	1	53	10	55	–	15	–	–	2	1	1	3
Tauragės –,,–	62	27	29	–	1	–	4	–	1	–	–	–	–
Telšių –,,–	97	85	2	–	–	–	10	–	–	–	–	–	–
Trakų –,,–	45	22	15	–	1	–	6	–	–	1	–	–	–
Ukmergės –,,–	40	22	4	–	–	–	13	–	–	1	–	–	–
Utenos –,,–	76	44	17	–	–	–	15	–	–	–	–	–	–
Vilkaviškio –,,–	77	70	–	–	–	–	7	–	–	–	–	–	–
Vilniaus –,,–	18	4	10	1	–	–	2	–	–	1	–	–	–
Zarasų –,,–	39	21	17	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
Iš viso	2627	1667	422	15	70	1	427	6	1	9	4	2	3

Lentelė sudaryta remiantis LKP(b) CK, miestų ir apskričių komitetų metinėmis statistinėmis ataskaitomis apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį pagal komunistų partinį stažą, išsilavinimą, tautybę ir buvimą kitose partijose 1941 m. sausio 1 d., LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 165, l. 1–28; ap. 2, b. 250, l. 21.

vos okupacijos į ją įstojusią žmonių. Tačiau LKP(b) vadovybė stengėsi išsaugoti partijoje kuo daugiau nelegalios LKP narių, netgi

ir 1941 m. sausio mėn. jie sudarė 16,25 proc. komunistų. Tačiau jų atstovavimas partijoje liko neproporcingai didelis, palyginus su jų

skaičiumi tarp visų Lietuvos gyventojų. Komunistų valymo ypatumai Kaune ir kitos aplinkybės nulėmė, kad ten žydai išsaugojo vyraujančias pozicijas ir sudarė 47,87 proc. miesto komunistų. Dėl plataus išimčių taikymo rusams komunistams valymo metu, komunistų iš SSRS antplūdžio ir dėl to, kad į LKP(b) įsijungė Švenčionių bei Švenčionėlių apskričių komunistai, 6 proc. padidėjo rusų komunistų skaičius (iki 16,06 proc.) ir beveik tris kartus – baltarusių (iki 2,66 proc.).

Nuo 1940 m. rudens iš SSRS į Lietuvą administraciniam darbui atsiųsti ir iš okupacinės sovietų kariuomenės demobilizuoti komunistai ne tik sudarė sovietinio režimo įstaigų kontingentą, bet ir buvo svarbus LKP(b) augimo šaltinis. LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus duomenimis, iki 1941 m. sausio 3 d. į Lietuvą iš SSRS atvyko ne mažiau kaip 497 komunistai, neįskaitant Lietuvoje dislokuotos SSRS kariuomenės komunistų, apie kuriuos nėra apibendrintų žinių⁴⁷. Iš jų net 54,3 proc. dirbo LSSR NKVD sistemoje.

Lietuvos komunistų organizacijoje buvo 249 asmenys (daugiau negu 5 proc. visų komunistų), anksčiau veikę Lietuvos Respublikos partijose ir politinėse organizacijose⁴⁸. Įvairioms partijoms priklausė 58 komunistai: valstiečių liaudininkų – 17, socialdemokratų – 11, socialistų revoliucionierių – 8, Lenkų socialistų partijai (PPS) – 1 ir JAV socialistų partijos „Lietuvių kuopai“ – 1 narys, žydų partijoms – 20 (iš jų „Poaleicion“ – 8, bendrųjų sionistų partijai – 12). Tarp 116 politinių organizacijų narių 53 buvo Lietuvos jaunimo sąjungos, 14 – „Jaunosios Lietuvos“, 8 – „Pavasario“, 7 – „Žiežirbos“, 4 – „Varpo“, 2 – „Ateities“, 1 – „Aušros“, 3 – kitų lietuvių, 24 – sionistinių jaunimo organizacijų nariai.

Vengdami VKP(b) kaltinimų, kad partija nepakankamai išvalyta politiniu atžvilgiu, LKP(b) vadovai ir vietos organizacijos ban-

dė slėpti ar klastoti tokius duomenis, tačiau iš SSRS atvykę funkcionieriai kėlė aikštėn tokius faktus ir interpretavo juos kaip partijos užterštumo įrodymus. Pavyzdžiui, kai kurios organizacijos mėgino nuslėpti valymo išvengusius socialdemokratų, o iš SSRS atvykę komunistai tiesiai vadino juos bolševikams priešišku politinių jėgų atstovais. Dogmatiškai laikydamasis stalininės Rusijos politinės istorijos schemas, D. Šupikovas į Maskvą nusiųstoje ataskaitoje buvusius Lietuvos socialdemokratų pavadino Rusijos menševikais, valstiečius liaudininkus – narodnikais, o aušrininkus – Rusijos eserais. Ypač stipriai susikirto vietinių žydų ir iš SSRS atvykusių rusų komunistų interesai dėl valymo išvengusių sionistų. Kauno miesto komitetas ir LKP(b) CK vadovybė mėgino nuslėpti, kad po valymo partijoje liko sionistų, ir pateikti Maskvai suklastotą ataskaitą. D. Šupikovas, N. Paraščenka ir jų aplinkos žmonės buvo nepatenkinti menku žydų komunistų vaidmens apribojimu LKP(b) ir siekė išryškinti tai atspindinčius faktus. Todėl, įsikišus D. Šupikovui, LKP(b) CK teko ištaisyti oficialią ataskaitą ir įtraukti į ją visus buvusius sionistus.

Sekant VKP(b) praktika, valymo metu Lietuvos komunistų partijos vadovybei nebuvo taikomi griežti atrankos kriterijai, todėl valymo išvengė nemažai nedarbininkiškos kilmės vadovų, praeityje veikusių nekomunistinėse organizacijose. Pavyzdžiui, maždaug 40 proc. miestų ir apskričių komitetų sekretorių buvo tarnautojai, net 12 proc. pirmųjų sekretorių anksčiau veikė šaulių sąjungoje, tiek pat – sionistinėse organizacijose⁴⁹. Vykdamas VKP(b) kadrų politiką, iš SSRS atsiųsti komunistai buvo skiriami antraisiais sekretoriais. Du trečdaliai komitetų antrųjų sekretorių buvo iš SSRS atvykę komunistai ir tik trečdalis – vietiniai komunistai. Lietuviai sudarė 42,5 proc., rusai – 32 proc., o žydai – 6,38 proc. pirmųjų ir antrųjų sekretorių. Kitų miestų ir apskričių komitetų dar-

buotojų sudėtis mažai skyrėsi nuo visos Lietuvos komunistų sudėties. Pusė komitetų narių, skyrių vedėjų ir instruktorių buvo darbininkai, po ketvirtadalį – valstiečiai ir tarnautojai. 61,26 proc. komitetų narių buvo lietuviai, 27,9 proc. – rusai, 9,9 proc. – žydai, likusieji – kitų tautybių. Tačiau tarp komitetų skyrių vedėjų ir instruktorių lietuvių ir rusų buvo maždaug 6 proc. mažiau, o žydų – dvigubai daugiau ir jie sudarė net 22 proc. šių darbuotojų⁵⁰.

1941 m. pradžioje Lietuvos komunistų organizacijoje vyravo okupantams ištikimi, bolševikinių pažiūrų, neraštingi ir neišsilavinę sovietinių įstaigų lietuvių, rusų ir žydų tautybių tarnautojai, smulkių pramonės įmonių darbininkai ir valstiečiai.

3. LIETUVOS KOMUNISTŲ SUDĖTIES KAITA 1941 M. SAUSIO–BIRŽELIO MĖN.

Pasibaigus partijos valymui, Lietuvos komunistų sudėtis toliau buvo reguliuojama VKP(b) įprastais būdais ir metodais, siekiant užtikrinti pastovų kiekybinį jos augimą, išplėsti darbinikišką jos bazę ir plačiau įtraukti į ją vietinius gyventojus, ypač lietuvius. Tačiau stiprėjanti antisovietinė visuomenės orientacija, komunistų iš SSRS antplūdis į Lietuvą, LKP(b) tapimas sovietinės valdininkijos organizacija masiškai įtraukiant Lietuvos komunistus į administraciją nulėmė, kad 1941 m. pirmoje pusėje nepavyko to pasiekti ir LKP(b) buvo, bolševikų požiūriu, neigiamų sudėties kaitos tendencijų.

Remiantis VKP(b) praktika, kai periodinius masinius valymus pakeisdavo masinis telkimas į partiją, LKP(b) V suvažiavime nutarta išplėsti partiją⁵¹. Buvo atsižvelgta ir į tai, kad, plečiantis Lietuvos valdininkijos socialiniam ir politiniam valymui, reikėjo vis daugiau komunistų, kurie pakeistų buvusius Lietuvos Respublikos tarnautojus.

Nuo 1941 m. sausio mėn. iki birželio 22 d. LKP(b) padidėjo 2086 asmenimis: nuo 2653 iki 4739 komunistų⁵², tačiau toks augimas buvo nestabilus ir negalėjo patenkinti poreikio kelti naujus valdininkus iš komunistų. Sausio–vasario mėn. į partiją įstojo labai mažai komunistų. 1941 m. kovo mėn. VKP(b) CK nustačius lengvatines priėmimo į partiją sąlygas, šis procesas paspartėjo, tačiau masinio antplūdžio į LKP(b) jau nebuvo. SSRS–Vokietijos karo nuojauta, okupacinio režimo ir marionetinės Lietuvos komunistų organizacijos vidaus politika, teroras ir represijos sustiprino Lietuvos visuomenės antisovietinę orientaciją, atstūmė nuo SSRS, sovietų valdžios ir bolševikų partijos netgi potencialią socialinę komunistų bazę – darbininkus ir kitus nuskurdusius visuomenės sluoksnius, o norintys įstoti į partiją negalėjo to lengvai padaryti dėl griežtos socialinės ir politinės atrankos.

Pagrindinį LKP(b) augimo šaltinį sudarė iš SSRS atsiųsti komunistai. Balandžio pradžioje Lietuvoje buvo 1198, o birželio mėn. – 1516 iš SSRS atvykusių komunistų (be 167 iš Baltarusijos į Lietuvos komunistų partijos įskaitą pervestų Švenčionių ir Švenčionėlių apskričių ir 179 laikinoje LKP(b) įskaitoje įrašytų komunistų). Įskaitant juos, SSRS–Vokietijos karo išvakarėse Lietuvoje buvo ne mažiau kaip 1862 atvykusieji komunistai, kurie sudarė 40 proc. visų LKP(b) narių⁵³. Plečiantis tokiai tendencijai, LKP(b) pamažu virto nevietinių komunistų organizacija. Nors tai sukėlė nemažai Lietuvos komunistų partijos vidaus problemų ir kenkė jos bei sovietinio režimo įvaizdžiui, VKP(b) emisarai nestabdė šio proceso ir nekeitė padėties, nes ji iš esmės atitiko partijos rusinimo tendencijas.

Dėl griežto LKP(b) sudėties reguliavimo 1941 m. pirmoje pusėje mažai kito Lietuvos komunistų organizacijos kokybinė sudėtis pagal komunistų socialinę padėtį, tačiau pasikeitė pagal komunistų užsiėmimą, išsila-

vinimą ir tautybę. Vykdamas Lietuvoje VKP(b) kadru politiką ir diegiant nomenklatūros sistemą, LKP(b) sparčiai daugėjo komunistų tarnautojų, o tarp jų – vadovaujančias ir atsakingas pareigas ėjusius asmenų, ir atitinkamai mažėjo darbininkų, valstiečių, amatininkų ir namudininkų. Per šešis 1941 m. mėnesius darbininkų skaičius LKP(b) sumažėjo beveik perpus (iki 8,65 proc.), valstiečių – 2,5 karto (iki 7,2 proc.), o tarnautojų išaugo iki 69,8 proc. LSSR administracijoje buvo įdarbinti apie 65 proc. lietuvių, beveik 67 proc. rusų ir maždaug 79 proc. žydų komunistų⁵⁴. Nepaisant LKP(b) V suvažiavime iškelto šūkio telkti „darbininkus nuo staklių“, vadovybės raginimų įtraukti į partiją daugiau darbininkų ir taip išplėsti „proletarinę jos bazę“, iki 1941 m. birželio mėn. vyravo priešinga tendencija: į partiją priimti darbininkai netrukus įsidarbinau sovietinėse įstaigose ir papildydavo sovietinių valdininkų gretas. Dėl LKP(b) kadru politikos, masinio komunistų įtraukimo į administraciją Lietuvos komunistų organizacijoje 1941 m. sparčiai plėtėsi procesas, analogiškas VKP(b): komunistų partija iš „proletariato avangardo“ partijos virto sovietinės valdininkijos, pirmiausia totalitarinio režimo valdančiojo elito organizacija. Tai ypač išryškėjo stambiuose Lietuvos pramonės centruose Kaune ir Vilniuje, kur buvo daugiausia darbininkų. Nors bolševikai labai agitavo, o Vilniuje net verbavo į LKP(b), siūlydami aukštesnį postą ir geresnę darbą, darbininkai nestojo į partiją dėl sustiprėjusios antisovietinės orientacijos.

Lietuvos komunistų organizacijoje sparčiai mažėjo vietinių gyventojų, ypač lietuvių, ir daugėjo atvykusiųjų iš SSRS, pirmiausia rusų. Per šešis 1941 m. mėnesius lietuvių komunistų sumažėjo iki 46,4 proc., žydų – iki 12,6 proc., o rusų padaugėjo 4 kartus ir jie sudarė beveik 39 proc. komunistų⁵⁵. Pirmiausia tai pasakytina apie LSSR administracijos centrus Vilnių ir Kauną, kur įsikūrė

daugiausia iš SSRS atvykusių komunistų. 1941 m. birželio mėn. Kaune rusai sudarė net pusę miesto komunistų, lietuviai – tik 21,6 proc., žydai – beveik 26 proc. Vilniuje lietuvių ir žydų buvo dar mažiau – maždaug po 11 proc., o rusai sudarė 77 proc. komunistų. Be to, Vilniuje nebuvo nė vieno lenko komunisto. Siekiant pagerinti LKP(b) įvaizdį ir sudaryti regimybę, kad komunistų partija atstovauja vietinių gyventojų interesams, LKP(b) vadovybė primygtinai ragino priimti į partiją daugiau lietuvių Kaune ir lenkų – Vilniuje⁵⁶. Nepaisant direktyvų, Kaune nepavyko įtraukti į LKP(b) lietuvių, nes dauguma okupantams prijautusių kauniečių įstojo į ją dar 1940 m. vasarą ir 1941 m. dėl sustiprėjusio priešiško okupaciniam režimui jau beveik nebuvo norinčiųjų prisiliesti prie jos, o norinčius įstoti į LKP(b) žmones atbaidė griežta atranka ir lietuviams nepatraukli miesto organizacijos tautinė sudėtis. Vilniaus mieste lenkai nestojo į partiją todėl, kad juos nuvylė antilenkiška VKP(b) ir LKP pozicija prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai SSRS okupavo dalį Lenkijos, o Lietuvos komunistų partija tam pritarė. Kita vertus, iš SSRS ir įvairių Lietuvos vietovių į Vilnių atsivertę komunistai nepasitikėjo vietiniais gyventojais, ypač lenkais ir žydais, nedavė jiems rekomendacijų ir taip neįsileido jų į savo tarpą⁵⁷. Sumažėjus Lietuvos gyventojų stojimui į LKP(b) ir išsiplėtus komunistų iš SSRS, pirmiausia rusų, antplūdžiui, rusakaliai pradėjo stelbti lietuvius ir kitų tautybių vietinius komunistus. Lietuvos komunistų partija ėmė tapti nelietuviška komunistų organizacija.

SSRS–Vokietijos karo išvakarėse Lietuvos komunistų partijoje buvo 4739, o įskaitant 179 į laikiną LKP(b) įskaitą įrašytus žmones – 4918 komunistų⁵⁸. Palyginimui pažymėtina, kad Estijos KP(b) 1941 m. birželio mėn. buvo 3732, Latvijos KP(b) – 5057 komunistai⁵⁹.

4. ĮVAIRIŲ TAUTYBIŲ KOMUNISTŲ STATUSAS IR JŲ SANTYKIAI

Nors bolševikai deklaravo internacionalinį partijos pobūdį ir proletarinio internacionalizmo principus komunistų santykiuose, Lietuvos komunistų organizacija, kaip ir visa VKP(b), buvo susiskaidžiusi regioniniu ir tautiniu pagrindu. Visų tautybių Lietuvos komunistai kolaboravo su okupantais, vadovavo Lietuvos sovietizavimui ir genocidui ir jį vykdė. Nė vienas iš jų neatstovavo Lietuvos valstybės, lietuvių ir kitų Lietuvos tautų politiniams ir nacionaliniams interesams ir jų negynė, o vykdė VKP(b) politiką. Įvairių tautybių komunistų statusas partijoje priklausė nuo jų įgytos realios valdžios ir nesutapo su jų skaičiumi partijoje bei sovietinėje administracijoje. Komunistai varžėsi tarpusavyje dėl didesnės įtakos ir okupantų pasitikėjimo.

Dėl visiems okupaciniams režimams būdingo nepasitikėjimo marionetėmis okupantai svarbiausius LKP(b) ir Lietuvos administravimo svertus sutelkė ne vietinių, bet iš SSRS atvykusių, politiškai ir idėjiškai patikimų, sovietinio darbo patirtį turinčių komunistų rankose. Jie buvo paskirti antraisiais įstaigų vadovais ir turėjo realią valdžią jose, kontroliavo vietinių komunistų veiklą, varžė jų savarankiškumą, dažnai visai nesiskaitė su jais. Vietiniai komunistai bandė įgyti daugiau galių ir išsivaduoti nuo atvykusiųjų kontrolės. LKP(b) V suvažiavime vietinių ir atvykusių komunistų nesutarimai įgijo atviro konflikto formą⁶⁰. N. Pozdniakovas mėgino sušvelninti įtampą, tačiau nesėkmingai. Paskyrus Nikolajų Gridiną LKP(b) CK sekretoriumi kadrams, iš SSRS atvykusių komunistų pozicijos sustiprėjo ir jie dar labiau nesutarė su vietiniais, ypač Kaune, kur buvo susitelkusi visa vadovybė ir sovietinė administracija.

Lietuviai sudarė didžiausią komunistų grupę, turėjo vadovaujančius postus parti-

joje ir administracijoje, beveik 65 proc. jų dirbo įvairiose sovietinėse įstaigose. Tačiau iš SSRS atsiųsti ir LKP(b) bei LSSR institucijose antraisiais vadovais įdarbinti komunistai apribojo lietuvių komunistų galias, suvaržė jų veiklą ir susilpnino jų padėtį. Ap link LSSR Komisarų Tarybos pirmininką M. Gedvilą ir kitus lietuvius komunistus ir komisarus susitelkę žmonės nesitaikstė su tokia padėtimi. Jie varžėsi su atvykusiais komunistais dėl įtakos, bandė išsivaduoti iš jų kontrolės, įgyti daugiau realios valdžios ir sustiprinti lietuvių komunistų bei valdininkų padėtį partijoje ir administracijoje. Jų netenkino neproporcingai didelis žydų atstovavimas partijoje ir tai, kad žydai buvo plačiai įtraukiami į sovietines įstaigas, todėl jie nestabdė iš SSRS atvykusių komunistų pastangų apriboti žydų vaidmenį, nors ir laikėsi nuo jų atokiau ir visada smerkė tarp komunistų pasireiškiantį antisemitizmą. A. Sniečkus nuosekliai nerėmė nė vienos tautinės komunistų grupės ir stengėsi išlaikyti pusiausvyrą tarp jų⁶¹.

Rusai po lietuvių buvo antroji pagal dydį tautinė grupė LKP(b). Jie užėmė svarbius įstaigų vadovų pavaduotojų postus, turėjo kur kas daugiau realios valdžios partijoje ir administracijoje, todėl nustelbė visų tautybių vietinius komunistus. Sovietinėje administracijoje dirbo 67 proc. rusų komunistų. Tarp atvykusių iš SSRS ir vietinių slavų įtakingiausi rusai siekė įtvirtinti savo diktatą, sumenkinti lietuvių ir apriboti žydų vaidmenį partijoje bei administracijoje. Jų poziciją nulėmė asmeniniai motyvai įsigalėti Lietuvoje ir principinė VKP(b) nacionalinė doktrina bei Lietuvos rusinimo interesai, o jų priešiskumą žydams – iš SSRS į Lietuvą perkelta žydų vaidmens apribojimo politika ir didžiarusių šovinistinės pažiūros. Kadangi LKP(b) valymas nepakirto žydų pozicijų partijoje tiek, kiek to siekė iš SSRS atvykę komunistai, 1941 m. jie bandė tai pasiekti N. Gridino vykdomos LKP(b) kadru politi-

kos priemonėmis. N. Pozdniakovas ir jo aplinkos žmonės vadovavosi esminiais SSRS geopolitiniais ir ideologiniais interesais, todėl stiprino Lietuvos komunistų organizacijoje SSRS šalininkų stovyklą, rėmė visų tautybių Lietuvos kolaborantus. Propagandiniais sumetimais N. Pozdniakovas stengėsi sureikšminti vietinių komunistų ir kitų okupantų talkininkų veiksmus ir priskirti jiems lemiamą vaidmenį okupuojant ir sovietizuojant Lietuvą, todėl palaikė lietuvių ir žydų komunistų pastangas išpūsti savo nuopelnus okupantams, įgyti daugiau savarankiškumo ir įtakos.

Žydų komunistų vadovai I. Meskupas ir Ch. Aizenas, nuo 1940 m. vasaros vadovavę LKP(b) kadru politikai, koordinavę visų grandžių partijos ir sovietinės administracijos aparato formavimą ir socialinį politinį valymą, plačiai įtraukė žydus į sovietinę administraciją ir stiprino jų pozicijas. Beveik 79 proc. visų žydų komunistų buvo įdarbinti administracijoje; jie sudarė apie 15 proc. sovietinių valdininkų ir jų atstovavimas sovietinėse įstaigose buvo beveik du kartus didesnis, palyginus su jų skaičiumi tarp Lietuvos gyventojų. Žydai buvo susitelkę LKP(b) organuose: jie sudarė 25,4 proc. LKP(b) centro ir 22 proc. miestų ir apskričių komitetų aparatų darbuotojų⁶². Ypač daug žydų dirbo partijos ir sovietinių įstaigų kadru, ypatinguosiuose ir finansų skyriuose. Kadangi kadru skyriai vadovavo visų grandžių valdininkijos valymui ir jį vykdė, jie įgijo didelę įtaką parenkant ir iškeliant darbuotojus ir lėmė įstaigų tarnautojų tarnybinį likimą. Šiuose skyriuose klestėjo protekcionizmas. Ch. Aizenas, kiti kadru skyrių vedėjai ir darbuotojai atvirai protegavo savo aplinkos, dažniausiai žydų tautybės, žmones: parūpino jiems darbo ir iškėlė į aukštus postus, kadru valymo metu užtarė netgi bolševikams nepriimtinius buvusius įmonių savininkus ir neleido jų pašalinti iš darbo⁶³. Kadangi to nesulaukė kitų tautybių

valdininkai, tai suformavo sovietinių valdininkų nuomonę, kad žydai atlieka lemiamą vaidmenį partijoje, ir sudarė terpę antisemitinėms nuotaikoms plisti.

Pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu ypač padidėjo žydų vaidmuo ideologinėje LKP(b) veikloje. LKP(b) CK laikraščio „Tiesa“ redaktoriumi paskirtas G. Zimanas tapo partijos ideologu ir turėjo didelę įtaką partijoje. Tačiau kairuoliškos jo pažiūros, griežta kai kurių sovietinių valdininkų kritika spaudoje, platus ir atviras žydų protegavimas supriešino jį su atvykusiais ir vietiniais komunistais. Nelietuvio ir tarp komunistų nepopuliaraus žmogaus vadovavimas LKP(b) CK laikraščiui taip pat netenkino komunistų lietuvių. Norėdami susilpninti G. Zimano pozicijas, daugiau nei pusė LKP(b) V suvažiavimo delegatų pasipriešino jo išrinkimui į LKP(b) CK narius⁶⁴. Vis dėlto jis liko „Tiesos“ redaktoriumi ir išlaikė savo įtaką partijos vadovybėje. Nesutarimai tarp G. Zimano bei aplink jį susitelkusių žydų iš vienos pusės ir kitų LKP(b) narių – iš kitos stiprino priešišką komunistų nuostatą dėl žydų įsitvirtinimo partijoje. Tai, kad komunistų oficiozui vadovavo nelietuvis, griovė LKP(b) pastangas kurti visuomenei patrauklų lietuviškos partijos įvaizdį, teikė pagrindą visuomenėje paplitusiai nuomonei dėl žydų įsitvirtinimo LKP(b) ir stiprino antisemitines nuotaikas.

Vietiniai kitų tautybių komunistai ir valdininkai buvo nepatenkinti, kad žydai komunistai plačiai įtraukiami į sovietinę administraciją, o atvykusieji iš SSRS stengėsi susilpninti žydų padėtį. Tai pajutę žydai komunistai ėmė priešintis pastangoms sumenkinti jų statusą. Jiems buvo psichologiškai sunku nusileisti iš SSRS atvykusiems komunistams, susitaikyti su tuo, kad tenka užleisti 1940 m. vasarą įgytas pozicijas. Kai kurie žydai tai suvokė kaip jų nuopelnų okupantams ignoravimą⁶⁵. Vyraujančias pozicijas žydai atkakliausiai gynė LSSR administracijos centre

Kaune. Varžymasis dėl statuso Kaune iš esmės reiškė varžymąsi dėl žydų padėties partijoje ir administracijoje. Nepaisant žydų vaidmens apribojimo tendencijų, jiems pavyko išsaugoti palyginti stiprias pozicijas.

Įvairių tautybių komunistų varžymasis dėl įtakos ir dominavimo partijoje komplikavo jų santykius ir kėlė tautinį nepakantumą. Konkurencija dėl aukštų postų, komunistų protekcionizmas sudarė dirvą tarpusavio nesutarimams, kurie dažnai buvo perkelti į tautinę ir ideologinę plotmę. Iš SSRS atvykę komunistai vietinių pasipriešinimą jų dominavimui interpretavo kaip lietuvių nacionalizmą ir žydų sionizmą. Lietuviai ir žydai komunistai tarpusavio nesutarimus vertino kaip lietuvių nacionalistų ar žydų sionistų intrigas ir jų pastangas išgalėti partijoje. Susiformavo pažiūra, kad Lietuvoje žydai pernelyg plačiai įtraukti į administraciją ir tai socialiniu bei ideologiniu atžvilgiu nepriimtina bolševikams. Kai kurie atvykę iš SSRS komunistai manė, kad dėl „žydų buržuazijos išsiviešpatavimo“ ir „žydų išsigalėjimo“ valdžioje sovietų režimui Lietuvoje iškilo pavojus⁶⁶. Iš pradžių komunistai varžėsi korektiškai, tačiau 1941 m. nesutarimai padidėjo, įgijo priešiško ir antisemitizmo bruožų⁶⁷.

Antisemitines apraiškas tarp kai kurių komunistų nulėmė politinių, ideologinių ir psichologinių priešasčių kompleksas: įvairių tautybių komunistų konkurencija dėl aukštų postų ir varžymasis dėl įtakos partijoje, iš SSRS į Lietuvą perkelta žydų vaidmens apribojimo politika, J. Stalino ir VKP(b) išsigalėjusių didžiarusių nacionalinės pažiūros⁶⁸, lietuvių ir žydų komunistų nesutarimai tarpukario Lietuvoje dėl įtakos Kauno miesto organizacijoje ir buitinis antisemitizmas. Kadangi tarpukario Lietuvoje mažai žydų buvo įtraukta į valstybės aparatą, pakitęs jų statusas pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu sukėlė tautinių psichologinių problemų ir LSSR valdininkų nepasitenkinimą.

5. KOMUNISTŲ PASITRAUKIMAS IŠ LIETUVOS PRASIDĖJUS SSRS–VOKIETIJOS KARUI

Prasidėjęs SSRS–Vokietijos karui, kartu su sparčiai besitraukiančia sovietine armija iš Lietuvos į SSRS gilumą spėjo evakuotis daugiau nei pusė Lietuvos komunistų, kiti nesusėję pabėgti ir liko Lietuvoje. Tarp 2374 iš Lietuvos pasitraukusių komunistų 25,97 proc. buvo lietuviai, 58,7 proc. – rusai, 15,21 proc. – žydai. Iš Kauno pabėgo 619 komunistų; lietuviai sudarė 17,61 proc., rusai – 42,6 proc., žydai – 24,07 proc. Tarp komunistų pabėgėlių daugiausia buvo vadovaujančios grandies komunistų partijos, sovietinės administracijos ir represinių struktūrų darbuotojų. Lietuvą paliko 74,7 proc. visų partijos struktūrose įsidarbinusių komunistų, 72,2 proc. LSSR administracijos darbuotojų komunistų, 51 proc. miestų, apskričių ir valsčių sovietinių įstaigų tarnautojų komunistų. Ypač greitai spruko NKVD–NKGB vadovybė ir kai kurie žemesnio rango sistemos komunistai; jie pirmieji paliko Kauną, Vilnių ir kitus miestus. Iš Lietuvos pabėgo 535, o įskaitant įrašytus į laikiną LKP(b) įskaitą – 579 NKVD–NKGB sistemoje dirbę komunistai, kurie sudarė beveik 40 proc. visų pasitraukusių šios sistemos darbuotojų ir 55 proc. karo išvakarėse ten dirbusių 975 komunistų. Vien iš Kauno pabėgo 83 (22 lietuviai, 41 rusas, 20 žydų), iš Vilniaus – 69 (5 lietuviai, 59 rusai, 4 žydai, 1 baltarusis) NKVD–NKGB sistemos komunistai⁶⁹.

LKP(b) dalyvavimas aneksuojant, sovietizuojant Lietuvą ir tremiant Lietuvos gyventojus bei nacių persekiojimų baimė buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios komunistai greitai ir masiškai bėgo iš Lietuvos. Savišaugos interesai nustelbė visas bolševikų deklaracijas, kad būtina organizuoti atkirtį nacių okupantams. Su SSRS kariuomene pasitraukęs partinis ir sovietinis elitas pasirūpino evakuoti savo šeimų narius, bet likimo

valiai paliko daugelį eilinių komunistų ir jų šeimas.

IŠVADOS

1. Okupavus Lietuvą, komunistų partija tapo vadovaujančia okupacinio režimo jėga, o 1940 m. spalio mėn. formaliai įtraukus ją į VKP(b), – SSRS politinės sistemos centru Lietuvoje. Per masinę komunistų organizacijos valymą iš jos buvo pašalinti visi okupantams priešiški ar nepatikimi asmenys ir suformuota socialiniu bei idėjiniu atžvilgiu vienalytė, griežtai centralizuota ir drausminga, paklusni ir prisitaikėliška stalininio tipo organizacija. Įsiliejusi į SSRS politinę sistemą, ji vadovavo totalitariniam režimui, siekė įdiegti socializmo modelį Lietuvoje ir vykdė okupantų politiką.

2. Okupavus Lietuvą, į komunistų partiją plūstelėjo įvairių socialinių sluoksnių ir tautybių asmenys, pasirinkę kolaboravimo kelią. Tačiau okupacinio režimo ir marionetinės Lietuvos komunistų organizacijos politika, teroras ir represijos 1941 m. sustiprino Lietuvos visuomenės antisovietinę orientaciją, atstūmė nuo SSRS, sovietų valdžios ir bolševikų partijos netgi potencialią socialinę komunistų bazę – darbininkus ir kitus nuskurdusius visuomenės sluoksnius. Sustiprėjus visuomenės antisovietinei orientacijai, 1941 m. į partiją beveik nestojo vietiniai gyventojai; tam įtakos turėjo SSRS–Vokietijos karo nuojauta ir griežta stojančiųjų į LKP(b) atranka. Iš SSRS į Lietuvą atvykę komunistai tapo pagrindiniu LKP(b) augimo šaltiniu, ėmė stelbti vietinius komunistus, ir LKP(b) pamažu virto nevietinės kilmės komunistų organizacija.

3. Vykdamas VKP(b) kadru politiką, Lietuvoje buvo diegiama nomenklatūros sistema, komunistai masiškai įtraukiami į LSSR administraciją, todėl 1941 m. sparčiai išaugo komunistų tarnautojų, o tarp jų – vado-

vaujančias ir atsakingas pareigas ėjusių asmenų skaičius, ir atitinkamai sumažėjo darbininkų bei valstiečių. LKP(b) ėmė virsti sovietinės valdininkijos organizacija.

4. SSRS–Vokietijos karo išvakarėse į Lietuvos komunistų organizaciją buvo susibūrę bolševikinių pažiūrų, okupantams ištikimi, daugiausia neraštingi ir neišsilavinę, darbininkų ir valstiečių kilmės sovietinio režimo valdininkai, iš SSRS atvykę rusai ir vietiniai lietuviai bei žydai.

5. Lietuvos komunistų organizacija buvo įvairiatautė. Įvairių tautybių komunistų statusas partijoje priklausė nuo jų įgytos realios valdžios ir nesutapo su jų skaičiumi partijoje bei sovietinėje administracijoje. Dėl visiems okupaciniams režimams būdingo nepasitikėjimo marionetėmis ir kolaborantais okupantai svarbiausius Lietuvos administravimo svertus sutelkė ne vietinių, bet iš SSRS atvykusių komunistų rankose. Lietuviai sudarė didžiausią komunistų grupę, bet atvykusieji suvaržė jų savarankiškumą ir susilpnino vaidmenį. Iš SSRS atvykę komunistai mėgino apriboti ir žydų vaidmenį, tačiau dėl įvairių aplinkybių (žydai komunistai buvo susitelkę LSSR administracijos centre Kaune, dauguma jų įsidarbino sovietinėse įstaigose, LKP(b) kadru politikai vadovavo I. Meskupas ir Ch. Aizenas) jiems pavyko išsaugoti palyginti stiprias pozicijas partijoje ir administracijoje.

6. Lietuvos komunistų varžymasis dėl okupantų pasitikėjimo ir vaidmens partijoje kėlė tautinį nepakantumą, atsirado antisemitizmo apraiškų. Jas nulėmė įvairių tautybių komunistų konkurencija dėl dominavimo partijoje, palyginti platus žydų įtraukimas į valdymą ir neproporcingai didelis jų atstovavimas partijoje bei sovietinėse įstaigose, iš SSRS į Lietuvą perkelta žydų pozicijų apribojimo politika, VKP(b) išsigalėjusių didžiariusių nacionalinės pažiūros, lietuvių ir žydų komunistų nesutarimai tarpukario Lietuvoje ir buitinis antisemitizmas.

7. Okupantai į Lietuvą sovietizavimą įtraukė visų tautybių komunistus. Tačiau pasikeitęs žydų statusas pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu buvo nepriimtinas iš SSRS į Lietuvą atvykusiems komunistams ir vietiniams komunistams bei valdininkams. Sovietinė valdininkija ir dalis Lietuvos visuomenės žydų padėties pasikeitimą ir plautį jų įtraukimą į valdymo įstaigas suvokė kaip jų nuopelnų okupantams, didelės įtakos partijoje ir išsigalėjimo valdžioje išraišką. Pagal žydų komunistų vyravimą Kaune buvo sprendžiama, kad jie dominuoja ir visoje Lietuvoje, todėl visuomenėje formavosi neadekvatus žydų etninės grupės statuso ir jų vaidmens sovietizuojant Lietuvą suvokimas, brendo antisemitinės nuostatos.

8. Antisemitinėms nuotaikoms subręsti įtaką padarė ir psichologinė visuomenės būseną. Okupaciją skaudžiai išgyvenusi visuomenė nesugebėjo pakelti „savųjų“ išdavystės naštos ir ieškojo kaltininko tarp „svetimųjų“. Lietuvos okupacija, sovietizavimas

ir masinės represijos buvo siejamos su okupantais ir jų talkininkais. Visuomenėje natūraliai subrendus ir išsiplėtus pilietiniam nepasitenkinimui, susiformavo kaltininko nubaudimo (keršto) programos, įgijusios priešiško okupantui ir jo talkininkams bruožų⁷⁰. Kadangi buvusioje laikinojoje sostinėje, o pirmuoju sovietinės okupacijos laikotarpiu – LSSR administracijos centre kolaborantai daugiausia buvo komunistai, tarp kurių vyravo žydai, visuomenės priešiškas okupantams ir kolaborantams neaplenkė jų. Tačiau tai negali motyvuoti ar pateisinti dalies visuomenės dalyvavimo vokiečių okupantų organizuotose komunistų ir sovietų okupacinio režimo aktyvistų, taip pat žydų žudynėse. Objektiviai vertinant, Lietuvos okupaciją ir aneksiją lėmė ne žydai, netgi ne komunistai žydai ar lietuviai, bet SSRS ekspansinė politika ir Molotovo–Ribbentropo paktas, o Lietuvos okupaciją skausmingai išgyveno visos Lietuvos tautos, neišskiriant žydų.

Nuorodos

¹ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 2, 1920–1940, Vilnius: Mintis, 1978; *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 3, 1940–1959, Vilnius: Mintis, 1985, p. 34–38, 52–58, 74–86; *Lietuvos komunistų partija skaičiais, 1918–1975: Statistikos duomenų rinkinys*, Vilnius: Mintis, 1976, p. 41–62; S. Atamukas, *Nauja Lietuva – nauji kadrai (LKP darbas ugdatant respublikos kadrus)*, Vilnius: Mintis, 1974, 238 p.; *Построение социализма в Советской Прибалтике. Исторический опыт Коммунистической Литвы, Латвии, Эстонии*, Рига: Авотс, 1982, с. 49–118; А. Панкеев, К. Сурблис, А. Элвих, *Жизненная сила ленинских принципов партийного строительства. О некоторых вопросах партийного строительства в Коммунистических партиях Литвы, Латвии, Эстонии (июнь 1940–июнь 1941 гг.)*, Таллин: Ээсти раамат, 1975, 288 с. ir kt.

² *Lietuvių enciklopedija*, Čikaga, t. 35, p. 292; M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias. Į naują gyvenimą*, Los Angeles, 1952, t. 1, p. 43–44; Z. Ivinskis, „Lietu-

vos žydai istorijos šviesoje“, *Aidai*, Čikaga, 1971, Nr. 10, p. 28; Buvusių Lietuvos Liaudies Seimo narių 1942 m. rugpjūčio 30 d. pranešimai ir V. Krėvės-Mickevičiaus, L. Dovydeno, A. Garmaus, J. Glušausko ir kt. atsiminimai, Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas (toliau – LVOA), f. 3377, ap. 58, b. 274, l. 1–123.

³ L. Truska, „Lietuvos valdžios įstaigų rusifikavimas 1940–1941 m.“, *Darbai*, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo institutas, 1996, Nr. 1, p. 6.

⁴ S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 217.

⁵ L. Truska, „Lietuvos valdžios įstaigų rusifikavimas...“; L. Truska, „Lietuviai ir žydai. Apie vieną gajų mitą“, *Literatūra ir menas*, 1993, balandžio 24; S. Atamukas, *Lietuvos žydų keliais...*, p. 206–230; A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos (1918–1940)*, Vilnius: Mintis, 1993, p. 241; *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1 (1939–1941), p. XVIII–XXIV.

⁶ *Ibid.*, p. 220–241; V. Brandišauskas, „Lietuvių ir žydų santykiai 1940–1941 metais“, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1996, p. 51–61; L. Truska, op. cit.; S. Sužiedelis, „Apie Lietuvos demografinius nuostolius“, *Tiesa*, 1988, liepos 14.

⁷ Išrašas iš VKP(b) CK politinio biuro 1940 m. spalio 8 d. posėdžio protokolo Nr. 21 dėl Lietuvos, Latvijos, Estijos komunistų partijų priėmimo į VKP(b) (rusų k.), LVOA, f. 3377, ap. 58, b. 620, l. 3.

⁸ *Суровая драма народа. Ученые и публицисты о природе сталинизма*, Москва: Политиздат, 1989, c. 46–164, 285–296; *TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK plenumų rezoliucijose ir nutarimuose*, d. 1, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955, p. 398–436, 513–518, 522–529.

⁹ A. Anušauskas, op. cit., p. 216, 229.

¹⁰ A. Sniečkus, *Ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime apie LKP(b) CK darbą*, Kaunas, 1941, p. 57; LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. birželio 2 d. protokolai (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 25–98; ap. 2, b. 32–123.

¹¹ LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. spalio 17 d. protokolas Nr. 9 (rusų k.), ibid., b. 15, l. 4–5.

¹² LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. birželio 2 d. protokolai (rusų k.), ibid., ap. 1, b. 25–98; ap. 2, b. 32–123.

¹³ А. Панкеев, К. Сурблис, А. Эльвих, op. cit., p. 12, 127.

¹⁴ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus partinės statistikos ir vieningo partinio bilieto sektoriaus apskaičiavimai LKP(b) CK 1940 m. metinei statistinei ataskaitai apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį pagal komunistų socialinę padėtį ir užsiėmimą, LVOA, f. 1771, ap. 1, b. 170, l. 8–9.

¹⁵ Skaičiuota pagal LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. gegužės 15 d. protokolus, ibid., b. 25–98; ap. 2, b. 32–114.

¹⁶ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus partinės statistikos ir vieningo partinio bilieto sektoriaus apskaičiavimai LKP(b) CK 1941 m. metinei statistinei ataskaitai apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį pagal komunistų socialinę padėtį ir užsiėmimą, ibid., ap. 1, b. 170, l. 8–9.

¹⁷ LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 18 ir 25 d., gruodžio 4 ir 23 d. protokolai, ibid., b. 17, l. 1–12; b. 48, l. 1–7; b. 67, l. 1–28; b. 95, l. 1–7. To meto dokumentuose – Chaimas Alperovičius.

¹⁸ Žinios apie LKP Kauno miesto organizacijos sudėtį 1940 m. spalio 1 d., ibid., b. 172, l. 2.

¹⁹ LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 25 d., gruodžio 4 ir 16 d. protokolai (rusų k.), ibid., b. 48, l. 1–2, 4, 28; b. 67, l. 1–21; b. 83, l. 5.

²⁰ LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. gruodžio 4 ir 16 d. protokolai (rusų k.), ibid., b. 67, l. 12; b. 83, l. 5.

²¹ LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. gegužės 15 d. protokolai (rusų k.), ibid., ap. 1, b. 25–98; ap. 2, b. 32–114.

²² LKP(b) Seinų apskrities komiteto posėdžio 1940 m. spalio 27 d. protokolas, ibid., f. 403, ap. 15, b. 4, l. 14.

²³ LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. gruodžio 4

ir 16 d., 1941 m. sausio 21 d. protokolai (rusų k.), ibid., ap. 1, b. 67, l. 27; b. 8, l. 7; ap. 2, b. 42, l. 3.

²⁴ LKP(b) Alytaus apskrities komiteto 1940 m. spalio 23 d. posėdžio protokolas, ibid., f. 1308, ap. 19, b. 5, l. 41; LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. lapkričio 21 d. protokolas (rusų k.), ibid., f. 1771, ap. 1, b. 37, l. 13.

²⁵ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus darbuotojų J. Grigalavičiaus 1940 m. spalio 30 d., lapkričio 12 d., ir M. Kučinsko 1941 m. sausio 6 d. raštai LKP(b) Alytaus apskrities komitetui, LKP(b) Alytaus apskrities komiteto 1941 m. sausio 6 d. raštas LKP(b) Centro komitetui, ibid., f. 1308, ap. 19, b. 24, l. 27, 40; b. 25, l. 7–8; f. 1771, ap. 2, b. 157, l. 38.

²⁶ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus suvestinė apie bylų dėl partinių dokumentų išdavimo peržiūrėjimo Lietuvos KP(b) CK rezultatus 1940 m. gruodžio 12 d., ibid., b. 143, l. 1.

²⁷ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus partinės statistikos ir vieningo partinio bilieto sektoriaus apskaičiavimai metinei LKP(b) CK ataskaitai apie kokybinę partinės organizacijos sudėtį pagal komunistų buvimą kitose politinėse partijose ir organizacijose 1941 m. sausio 1 d., ibid., b. 170, l. 18–23; LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. lapkričio 18 ir 25 d., gruodžio 4, 16 ir 23 d. protokolai (rusų k.), ibid., b. 34, l. 3; b. 48, l. 5; b. 67, l. 4–28; b. 83, l. 5; b. 95, l. 7.

²⁸ LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. gruodžio 4 d. protokolas (rusų k.), ibid., b. 67, l. 7.

²⁹ LKP(b) Kauno miesto komiteto antrojo sekretoriaus N. Paraščenkos kalba LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d. (rusų k.), ibid., ap. 2, b. 3, l. 285–286.

³⁰ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo D. Šupikovo 1940 m. gruodžio 20 d. raštas VKP(b) CK (rusų k.), ibid., b. 139, l. 3.

³¹ Pašalinto iš VKP(b) komunisto J. Epšteino asmens byla, ibid., f. 2785, ap. 6, b. 3, l. 6–24.

³² LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. kovo 22 d. protokolas (rusų k.), ibid., f. 1771, ap. 2, b. 78, l. 6.

³³ LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10, 23, 25 ir 29 d. protokolai (rusų k.), ibid., ap. 1, b. 25, l. 43; b. 46, l. 23; b. 48, l. 5; b. 60, l. 19.

³⁴ Nepriimto į LKP(b) M. Magido asmens byla, ibid., f. 2785, ap. 7, b. 17, l. 6–11.

³⁵ LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. lapkričio 21 ir 25 d., 1941 m. sausio 21 d. protokolai (rusų k.), ibid., f. 1771, ap. 1, b. 37, l. 29; b. 48, l. 4; ap. 2, b. 42, l. 2.

³⁶ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus suvestinė apie bylų dėl partinių dokumentų išdavimo peržiūrėjimo LKP(b) CK rezultatus 1941 m. sausio 18 d., ibid., ap. 2, b. 237, l. 1; LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. gegužės 14 d. protokolai (rusų k.), ibid., ap. 1, b. 25–98; ap. 2, b. 32–114.

³⁷ LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. gruodžio 20 d. protokolas (rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 89, l. 2; LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo D. Šupikovo 1940 m. gruodžio 20 d. raštas VKP(b) CK apie partinių dokumentų išdavimo Lietuvos KP(b) ciga, *ibid.*, b. 139, l. 3.

³⁸ LKP(b) CK biuro posėdžio 1940 m. gruodžio 16 d. protokolas (rusų k.), *ibid.*, b. 83, l. 4; LKP(b) Kauno miesto organizacijos konferencijos 1941 m. sausio 27–29 d. protokolas (rusų k.), *ibid.*, f. 3110, ap. 3110, b. 1, l. 53.

³⁹ LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 30 d., 1941 m. sausio 3 ir 16 d., kovo 9–15 ir 22 d. protokolai (rusų k.), *ibid.*, b. 64; ap. 2, b. 32, 37, 72, 78; Kauno apskrities Jonavos valsčiaus, Panevėžio miesto ir apskrities komunistų sąrašai 1940 m. spalio mėn., *ibid.*, ap. 1, b. 172, l. 134–135; b. 173, l. 18–45.

⁴⁰ LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. gegužės 14 d. protokolai (rusų k.), *ibid.*, b. 25–98; ap. 2, b. 32–114.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² LKP(b) Kauno miesto komiteto antrojo sekretoriaus N. Paraščenkos kalba LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 8 d., *ibid.*, f. 1771, ap. 2, b. 3, l. 289–290.

⁴³ LKP(b) CK, Kauno miesto komiteto statistinės ataskaitos apie partinės organizacijos kokybinę ir kokybinę sudėtį 1940 m. gruodžio mėn., 1941 m. sausio 1 d. (rusų k.), *ibid.*, f. 1771, ap. 1, b. 162, l. 2; ap. 2, b. 250, l. 13–18; b. 252, l. 2.

⁴⁴ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus 1941 m. sausio 9 d. žinios apie komunistų, atvykusių į Lietuvos KP(b) iš kitų organizacijų, darbovietes, *ibid.*, b. 232, l. 9.

⁴⁵ LKP(b) CK metinė statistinė ataskaita apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį pagal komunistų partinį stažą, išsilavinimą, tautybę ir buvimą kitose partijose 1941 m. sausio 1 d. (rusų k.), *ibid.*, b. 250, l. 21.

⁴⁶ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo D. Šupikovo 1941 m. sausio 13 d. raštas VKP(b) CK, *ibid.*, b. 250, l. 20; LKP(b) CK biuro posėdžių 1940 m. lapkričio 10 d.–1941 m. gegužės 14 d. protokolai (rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 25–98; ap. 2, b. 32–114.

⁴⁷ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus pažyma apie komunistų, atvykusių į Lietuvos KP(b) iš kitų partinių organizacijų, skaičių 1941 m. sausio 3 d. (rusų k.), *ibid.*, ap. 1, b. 170, l. 4.

⁴⁸ LKP(b) CK metinė statistinė ataskaita apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį pagal komunistų partinį stažą, išsilavinimą, tautybę ir buvimą kitose partijose 1941 m. sausio 1 d. ir apskaičiavimai jai (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 250, l. 21; ap. 1, b. 170, l. 18–22.

⁴⁹ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo D. Šupikovo ataskaita LKP(b) V suvažiavimui apie LKP sudėtį 1941 m. sausio 1 d. (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 457, l. 10–13.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 13.

⁵¹ LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d., *ibid.*, b. 6, l. 50–56.

⁵² LKP(b) CK statistinės ataskaitos apie partinės organizacijos sudėtį ir komunistų judėjimą 1941 m. sausio–gegužės mėn., *ibid.*, b. 250, l. 2–10.

⁵³ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus 1941 m. sausio 3 ir 9 d. žinios apie komunistus, atvykusius į Lietuvos KP(b) iš kitų organizacijų, *ibid.*, ap. 1, b. 17, l. 7; ap. 2, b. 25, l. 20; b. 232, l. 9; LKP(b) CK ketvirtinė statistinė ataskaita apie partinės organizacijos kokybinę sudėtį ir judėjimą 1941 m. I ketvirtyje (rusų k.), *ibid.*, b. 250, l. 8–10; Komunistų, atvykusių į LSSR ir esančių laikinoje LKP(b) miestų ir apskričių komitetų įskaitoje, sąrašai, *ibid.*, b. 259, l. 1–41.

⁵⁴ LKP(b) miestų ir apskričių organizacijų komunistų 1941 m. birželio 22 d. sąrašai, *ibid.*, ap. 2, b. 256–258.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ LKP(b) CK sekretoriaus A. Sniečkaus ataskaitinis pranešimas LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 5 d., *ibid.*, b. 6, l. 50–56; LKP(b) CK biuro posėdžio 1941 m. gegužės 28 d. protokolas (rusų k.), *ibid.*, b. 120, l. 1–3.

⁵⁷ *Ibid.*; LKP(b) Vilniaus miesto komiteto sekretoriaus V. Baltruškos kalba LKP(b) V suvažiavime 1941 m. vasario 7 d., *ibid.*, b. 3, l. 211–212.

⁵⁸ LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus 1943 m. žinios apie komunistus, SSRS–Vokietijos karo pradžioje buvusius LKP(b) įskaitoje, ir komunistus, evakuotus iš Lietuvos SSR, *ibid.*, ap. 6, b. 70, l. 3–5.

⁵⁹ А. Панкеев, К. Сурблис, А. Эльвих, *op. cit.*, p. 195.

⁶⁰ LKP(b) V suvažiavimo posėdžių 1941 m. vasario 5–9 d. stenograma (rusų k.), LVOA, f. 1771, ap. 2, b. 3, l. 25–350.

⁶¹ *Ibid.*; LKP(b) CK plenumo posėdžio 1941 m. kovo 8 d. stenograma, *ibid.*, b. 28, l. 12–71.

⁶² LKP(b) CK organizacinio instruktorių skyriaus vedėjo D. Šupikovo ataskaita LKP(b) V suvažiavimui apie LKP sudėtį 1941 m. sausio 1 d. (rusų k.), *ibid.*, ap. 2, b. 457, l. 13; LKP(b) CK aparato darbuotojų sąrašas 1941 m., *ibid.*, b. 455, l. 5–6.

⁶³ LKP(b) CK susirašinėjimas su LKP(b) organizacijomis, LSSR įstaigomis ir asmenimis dėl jų partiškumo, priėmimo į darbą ir pašalinimo iš jo, *ibid.*, ap. 1, b. 323, 326, 340; ap. 2, b. 457, 468, 469, 474, 476, 477, 482.

⁶⁴ LKP(b) V suvažiavimo posėdžio 1941 m. vasario 9 d. stenograma (rusų k.), *ibid.*, b. 3, l. 366–368, 412.

⁶⁵ O. Levitano 1941 m. balandžio 10 d. skundas LKP(b) CK, *ibid.*, b. 469, l. 155–158.

⁶⁶ LSSR miškų ūkio komisariato medžio apdirbimo tresto tarnautojo, atvykusio iš SSRS 1941 m. ge-

gužės 11 d., raštas LKP(b) CK (rusų k.), *ibid.*, b. 476, l. 24.

⁶⁷ LKP(b) CK plenumo posėdžio 1941 m. kovo 8 d. stenograma, *ibid.*, b. 28, l. 1–71; LKP(b) Kauno miesto komiteto posėdžio 1941 m. balandžio 28 d. dokumentai, *ibid.*, b. 482, l. 73–77; Komunistų skundai LKP(b) CK ir jų nagrinėjimo 1941 m. dokumentai, *ibid.*, b. 469, 474, 476, 482.

⁶⁸ *Суровая драма народа. Ученые и публицисты о природе сталинизма*, с. 265. Nekorrektiškai

pasirėmęs F. Engelsu, J. Stalinas suskirstė tautas į pažangias, įgyvendinančias pasaulinės komunistinės sistemos sukūrimą, ir reakcines, kurios pirmiausia siekė sukurti nacionalines valstybes ir plėtoti jų raidą.

⁶⁹ LKP(b) miestų ir apskričių organizacijų komunistų 1941 m. birželio 22 d. sąrašai, LVOA, f. 1771, ap. 2, b. 256–258.

⁷⁰ J. A. Krištopaitis, „Istorinio teksto antropologinės įžvalgos (Lietuvos aneksija – iššūkis pilietinei sąmonai)“, *Filosofija, sociologija*, 1994, Nr. 2, p. 60–62.

Gauta 1999 05 05

Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas,
Gedimino pr. 12, Vilnius

Nijolė Maslauskienė

COMPOSITION OF THE COMMUNIST PARTY OF LITHUANIA BETWEEN OCTOBER 1940 AND JUNE 1941

Summary

After the Soviets occupied Lithuania the Communist Party of Lithuania (CPL) became the major power serving the interests of a new regime. Since October 1940, after the CPL had merged with the VKP(b), the CPL became the centre representing the USSR's political interests in Lithuania. During the total purge of the CPL(b) the Party eliminated from its ranks the members who, according to the Soviets, were socially, politically or ideologically hostile to the regime or, simply, unreliable. Thus the invaders formed a typical Stalinist organisation - socially and ideologically united, strictly centralised and disciplined, time-serving and obedient. After the purge the organisation was incorporated into the USSR's political system and served as an assiduous instrument implementing the policy of the regime in Lithuania. Soon a great number of communists from Russia followed the Red Army. Many of them were employed at the LSSR's authorities, and during 1941, the CPL(b) gradually became an organisation of foreign communists and soviet functionaries.

Communists of all nationalities were involved in the process of Lithuania's sovietisation. However, communists from the USSR did not like the status of Jewish communists, the role of whom had greatly increased during the first period of occupation, and launched a campaign against the influence of Jews in the party ranks. Nevertheless, Jews succeeded in upholding their leading position at

party and administrative bodies owing to some factors. First of all, many of them held positions at Soviet institutions in Kaunas, the administrative centre of Lithuania at the time. They also successfully exploited a favourable to them policy of cadres conducted by I. Meskup and Ch. Aizen and, etc.

An overwhelming prevalence of Jews at governing, administrative and party bodies provoked a medium for anti-Semitic moods. The attitude was nourished by the policy of the restriction of Jewish influence brought about to Lithuania by communists from the USSR, the domination of Great Russians and their national views at the VKP(b) ranks and a number of other circumstances. The opinion that Jews dramatically predominate in party ranks and government institutions took its shape among some Lithuanian CPL(b) members, Soviet servants and population in 1941. At the onset of the Soviet-German war Lithuanians directed their bitterness, first of all, towards Soviet invaders and their most aggressive collaborators - communists. Since in Kaunas, the administrative centre of Lithuania, Jews made the majority of communist organisations, part of nation's hostility had been directed against Jews. However, the situation described above, can not serve as an excuse or justification for the people of Lithuania who participated in the executions, organised by Germans, against communists, Soviet activists and Jews.